

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Haridusteaduste instituut
Eripedagoogika ja logopeedia õppekava

Ere Tuunas

TÖÖLEPINGUTE MÕISTMINE INTELLEKTIPUUDEGA TÄISKASVANUTEL

magistritöö

Juhendaja: Kaja Plado, MA

Läbiv pealkiri: Tarbetekstide mõistmine

KAITSMISELE LUBATUD

Juhendaja: lektor Kaja Plado (MA)

.....

(allkiri ja kuupäev)

Kaitsmiskomisjoni esimees: lektor Marika Padrik (PhD)

.....

(allkiri ja kuupäev)

Tartu 2016

Resümee

Töölepingute mõistmine intellektipuudega täiskasvanutel

Käesoleva töö eesmärgiks oli selgitada töölepingu tekstide mõistmist intellektipuudega täiskasvanutel. Tegemist oli kombineeritud uurimusega, mis viidi läbi kolmes etapis: esimeses uuriti tööseadusandluse ja töölepingutes sisalduvate terminite tundmist, teises originaallepingute ning kolmandas lihtsustatud lepingute mõistmist. Kõigis kolmes etapis kasutati kirjalikke küsimustikke. Lisaks intervjuueeriti katseisikute võrgustikuliikmeid, et teada saada, milliseid probleeme on uuritavatel esinenud tööalaselt. Selgus, et intellektipuudega täiskasvanute teadmised oma õigustest ja kohustustest on nõrgad, kuid töölepingutes sisalduvaid termineid tuntakse üsna hästi. Leiti ka, et intellektipuudega täiskasvanud ei mõista töölepingu tekste piisavalt. Tekstide lihtsustamine küll parandas mõistmist, kuid teksti täielikuks mõistmiseks vajati abi. Samuti selgus, et uuritavatel on tööalaseid probleeme esinenud nii töölepingute mittemõistmise kui ka tööseadusandluse mittetundmise tõttu.

Märksõnad: tarbetekst, teksti mõistmine, intellektipuudega täiskasvanu

Abstract

Comprehension of employment contracts by intellectually disabled adults

The purpose of this thesis was to find out how intellectually disabled adults comprehend employment contracts. It was a combined study, which was carried out in three stages. In the first stage knowledge of labor legislation and the terms contained in the employment contracts was studied. In the second stage comprehension of original texts and in the third the modified texts was studied. Written questionnaires were used in all three stages. In addition, members of the examinees' network were interviewed to find out what occupational problems the examinees have had. The results showed that intellectually disabled adults' knowledge of their rights and obligations is weak, but the terms contained in the employment contracts are known fairly well. It was also found that intellectually disabled adults do not understand employment contracts sufficiently. Simplifying these texts improved comprehension, but to ensure a full understanding of the text, help was needed. The test persons have also had occupational problems because of misunderstood employment contracts and ignorance of labor legislation.

Keywords: consumer publication, text comprehension, intellectually disabled adult

Sisukord

Sisukord.....	3
Sissejuhatus	4
Teksti tüübid ja –liigid.....	4
Tarbetekst	7
Lugemine ja teksti mõistmine.....	8
Teksti keerukus ehk mõistetavus	10
Tekstide lihtsustamine	11
Mõistmisoskuse mõõtmine	15
Intellektipuudega inimeste teksti mõistmise iseärasused	16
Intellektipuudega inimeste tööhõiveküsimumused.....	18
Uurimuse eesmärk ja uurimisküsimumused.....	22
Metoodika.....	22
Valim	22
Mõõtevahendid	23
Protseduur	24
Tulemused	26
Intellektipuudega täiskasvanute teadmised tööseadusandlusest.....	26
Töölepingu tekstides kasutatud terminite tundmine	28
Töölepingu tekstide mõistmine	29
Uuritavate suhtumine töölepingus kirjeldatud töötingimustesse	35
Võrgustikuliikmete hinnangud töölepingute mittemõistmise ja /või tööseadusandluse mittetundmisega seonduvate probleemide kohta.....	37
Arutelu.....	38
Tänu sõnad	42
Autorsuse kinnitus.....	42
Kasutatud kirjandus.....	43
Lisad	47

Sissejuhatus

Erivajadustega inimeste elu on muutumas seoses töövõimereformiga, mille eesmärk on inimeste aktiveerimine ja puudega inimeste tööhõive suurendamine (Töövõimetoetuse seadus, RT I, 30.12.2015, 103). Avatud tööturule suundudes puutuvad erivajadustega, sh intellektipuudega inimesed kokku erinevate töölepingu vormidega. Seetõttu on tähtis uurida, kas ja milliseid probleeme lepingute mõistmisel esineb, et aidata intellektipuudega inimestel hoiduda vastu võtmast endale kahjulikke otsuseid. Samuti on vajalik osutada abistamise vajadusele, ehkki abivajadus ei pruugi esmalt avalduda.

Lihtsustatud õppe (LÕK) eesmärk on aidata kujuneda isiksusel, kes tuleb eluga toime võimalikult iseseisvalt (Põhikooli lihtsustatud riiklik õppekava, Lisa 1, 2011). Iseseisva toimetuleku üheks eelsooduseks peetakse lugemisoskuse teatud taset, kuid kerge intellektipuudega täiskasvanute lugemisoskus on nõrk (van den Bos, Nakken, Nicolay, & van Houten, 2007). LÕK lõpetaja peab oskama kasutada tekste teabe hankimiseks (Põhikooli lihtsustatud riiklik õppekava, Lisa 1, 2011), kuid Süld (2013), Ojaperv (2013) ja Purkart (2012) on oma uurimustes leidnud, et lihtsustatud õppe lõpuklasside õpilastel esineb raskusi erinevate tarbetekstide mõistmisel. Polloway, Smith'i ja Patton'i (1984, viidatud Mercer, 1987 j) arvates täiskasvanueas intellektipuudega inimeste tekstide mõistmisprobleemid süvenevad.

Kirjanduses räägitakse palju lugemisest ja tekstide mõistmisest, samuti on erinevad ametiasutused viimasel ajal tekstide mõistetavusele rohkem tähelepanu pööranud. Töö autor on oma igapäevatöös märganud, et intellektipuudega inimestel on raskusi nii suulise kui kirjaliku kõne mõistmisega. Täiskasvanud intellektipuudega inimeste funktsionaalset lugemisoskust on Eestis vähe uuritud. Käesoleva magistritööga püüab autor anda oma panuse, vaadeldes täiskasvanud intellektipuudega inimeste tarbeteksti ühe liigi – töölepingute – mõistmise oskust.

Teksti tüübid ja –liigid

Teadlased on terminit „tekst“ selgitanud erinevalt. Tänapäeval käsitletakse tekstina ka fotosid, maale, tabeleid ja märgisüsteeme (Hennoste, 1996; Plado 2013), kuid traditsiooniliselt mõistetakse tekstide all kindla alguse ja lõpuga sõnalist sõnumit, mille pikkus pole piiratud: see võib ulatuda ühest sõnast kuni pikkade teosteni (Karlsson, 2002; Kasik, 2007).

Teksti vormi ja sisu moodustavad selle osad – sõnad, laused, fraasid. Keeleliste väljendusvahendite abil kujundatakse sõnumit edastav tähenduslik tervik, mille omadused olenevad kontekstist (kus teksti kasutatakse), kasutajast (kes teksti kasutab) ja eesmärgist (mille jaoks teksti kasutatakse) (Kasik, 2007). Oluline on tunda ka teksti suulise või kirjaliku esitamise eripära. Suulises tekstis ei moodustata enamasti keerulisi fraase, neid kasutatakse eelkõige kirjalikes tekstides (Karlep, 1998).

Tekste on võimalik rühmitada erinevatel alustel. Keeleteadlased eristavad tekstitüüpe ja tekstiliike.

Teksti struktuur on seotud tekstitüübiga, see ei ole vabalt varieeruv. Tekstitüübijaotus lähtub inimese vajadusest kasutada keelt eri eesmärkidel ning selles mõttes on tekstitüübid universaalsed ega sõltu kultuurist ega harjumustest (Kasik, 2007). Karlepi (2003) järgi oleneb teksti tüüp teksti üldistatud tähendusest – objektide kirjeldused, tegelaste või teksti autori hinnangud, elusolendite tegevuse kirjeldused jne – selle põhjal on võimalik tekste rühmitada. Kasiku (2007) sõnul kirjeldatakse tekstis olukorda või nähtustevahelisi seoseid, jutustatakse sündmustest, väljendatakse ja põhjendatakse arvamusi. Kasiku väitel võib sellele vastavalt rääkida kolmest tekstitüübist:

- 1) kirjeldav ehk deskriptiivne tekst, mis on iseloomulik teatmeteostele, reisikirjeldustele, teaduslikele uurimustele, õpikutele, artiklitele;
- 2) jutustav ehk narratiivne tekst, mis on iseloomulik rahvajuttudele, ilukirjanduslikele jutustustele, elulugudele, ajaloolistele ülevaadetele, uudistele;
- 3) põhjendav ehk argumenteeriv tekst, mis on iseloomulik arvamuskirjutistele, esseedele, arvustustele, dialoogidele, diskussioonidele.

Kasiku (2007) sõnul on kirjeldava ehk deskriptiivse teksti põhiliseks ülesandeks nähtustevaheliste seoste väljatoomine ning abstraktse või konkreetse ruumi liigendamine, mis tähendab tähelepanekute esitamist mingist püsivast olukorrast, asjast, nähtusest ja nende tähelepanekute sidumine üksteisega. Seega võib kirjeldavateks tekstideks pidada ka erinevaid lepinguid, sh töölepinguid. Kasiku (2007) väitel võib kirjeldus olla objektiivne (tehnilised üksikasjad, mõistete seosed) või subjektiivne (tähelepanekud, elamused). Kirjeldava teksti tähtsamad keelelised tunnused järgmised:

- a) seisundiverbid, mis on kas konkreetsed (olema, paistma, asuma, seisma) või abstraktsed (tähendama, sisaldama, osutama, seisnema);
- b) põhiliseks ajavormiks on olevik või lihtminevik;
- c) kohamäärusega olemasolulaused (kuskil on midagi);

- d) liigitavad ja nimetavad öeldistäitelauseid (miski on mingisugune);
- e) lause alus väljendab passiivset olukorras olijat või abstraktset mõistet (Kasik, 2007).

Vastupidiselt tekstitüüpidele on tekstiliigid ehk žanrid Kasiku (2007) väitel kultuurisidusad keelekasutusviisid, mis on tema sõnul kujunenud tänu inimese harjumusele sarnastes situatsioonides kasutada keelt sarnasel viisil. Tekstiliikidel ei ole tema sõnul otseselt keelekasutuse eesmärkidega seotud alust, need on hoopis seotud meie tavade ja harjumustega. Kasiku (2007) sõnul on tekstid pigem seotud üksteisega, kui sündmusega, mida nad edasi annavad – ühtemoodi tekstid koonduvad ühte žanri sarnase esitusviisi järgi. Hage (2000) on öelnud, et teksti ei saa vaadelda lahus žanrist.

Kasiku (2007) sõnul rühmitavad erinevad teadusalad ja tekstiuurijad tekste erineval viisil, kuid kõige üldisemalt eristatakse keelekasutusvaldkondade järgi argikeelt, ilukirjanduskeelt ja tarbekeelt. Ta märgib tarbekeele alaliikidena ära ajakirjanduskeele, ametikeele ja teaduskeele, igäühel neist on omakorda hulgaliselt alaliike. Hennoste (1996) liigitab tekste sisu, vormi, stiili ja otstarbe põhjal ilukirjanduslikeks, publitsistlikeks ja teaduslikeks. Ilukirjanduslikud tekstid (jutustus, näidend) on Hennoste (1996) hinnangul kunst, mille eesmärk on lugejate mõjutamine läbi kunsti, kirjutaja toetub isiklikule kogemusele või fantaasiale, kusjuures tähtsal kohal on tema mõtted ja tunded. Kasik (2007) peabki kõige tuttavamaks klassikalisi kirjandusžanre (romaan, luuletus jt). Publitsistliku teksti (uudis, arvustus, reportaaž) eesmärk on Hennoste (1996) sõnul oma seisukoha esitamine või mingi probleemi üle arutlemine, sh ühiskondliku elu probleemidele tähelepanu pööramine lugeja veenmiseks, kusjuures enamasti avaldab autor sealjuures ka oma hinnangut. Kasik (2007) märgib tuntumate meediatekstidena ära uudise, reportaaži, intervjuu, arvamuse ja artikli. Teadusteksti (artikkel, uurimus) eesmärgina nimetab Hennoste (1996) andmete ja teadmiste edastamise, sealjuures tulevad autori tunded, juhuslikud tähelepanekud ja isiklikud kogemused arvesse vähesel määral – teadustekst on võimalikult objektiivne. Referaadid, protokollid, ametikirjad, reklaamid ja teadusartiklid on Kasik (2007) ära märkinud tarbeproosa liikidena, lisades samas, et tekstiliikidel võib olla omakorda alaliike. Hennoste (2013) liigitab tekste kirjanduslikeks (romaanid, biograafiad, luuletused jt), teadustekstideks (uurimused, artiklid jms), publitsistlikeks (uudised, koomiksid jt), tarbetekstideks (õpikud, juhendid, kirjad jms), elektroonilisteks (teletekstid, arvutitekstid, internetitekstid) ja graafilisteks (diagrammid, grafitid jms). Ka Plado (2013) nimetab lisaks verbaalsetele tekstidele mitmesuguseid mitteverbaalseid tekste – graafilised tekstid (pildid, fotod), mida kasutatakse sõnalise teksti täiendamiseks või omaette tekstina ning teabegraafika ehk

iseseisvad graafiliselt kujundatud teabetekstid (tabelid, diagrammid, kaardid, joonised), mida kasutatakse mahukate arvuliste andmete võrdlevaks edastamiseks.

Tekstiliikide omaduste põhjalik kirjeldamine ei ole Kasiku (2007) hinnangul lihtne, kuid tähtis on osata kindlate tunnuste järgi tekstiliiki määrata. Oluliste omadustena toob Kasik välja teksti tervikstruktuuri, tekstitüüpide (kirjelduste, põhjenduste, jutustuste) kombineerimise viisi ja keelevahendid (stiili). Tekstiliigi väljakujunenud skemaatiline struktuur koosneb teatud osadest, mis esinevad rohkem või vähem reeglipärases järjestuses. „Tekstiliigi skeem võib olla aja jooksul välja kujunenud sotsiokultuuriline tava, nagu on uudistes, artiklites, ..., aga see võib olla ka spetsiaalselt välja töötatud, nagu telesaadete formaadid, mida täidetakse erineva informatiivse sisuga, aga mille struktuur, skeem on rangelt ette määratud.“ (Kasik, 2007, lk 51). Hennoste (2013) järgi saab tekste jagada ka muudel alustel, nt meediumi järgi (trükitext, elektrooniline tekst), teksti vormi järgi (seotud tekst, sidumata tekst, segatekst, mitmiktekst) ja teksti tüübi järgi (kirjeldav tekst, arutlev tekst, juhendav tekst jms).

Tarbetekst

Tarbetekstide eesmärgiks on Kasiku (2007) järgi lugejale või kuulajale mingi asja sisu edastamine. Hage (2003) väitel on tarbetekstid rakendusliku iseloomuga, nende eesmärk on jagada lugejale informatsiooni ja suunata teda õigesti tegutsema. Hennoste (2013) väitel on erinevate tekstide hulgas üha suurema kaalu saanud infokesksed tarbetekstid. Tarbetekstid ümbritsevad inimest kõikjal, kuid nende sisu ja vorm on ajas muutuvad (Hage, 2000). Hea tarbeteksti tähtsamate tunnustena tõstab Kasik (2007) esile selguse ning veatu ja täpse keelekasutuse. Tarbeteksti selgust toetavad teksti loogiline ülesehitus ning kõiki asjaolusid arvesse võtvad ja faktidest ühemõtteliselt järeldatavad tähelepanekud ning järeldused; veatu ja täpne keelekasutus on saavutatav aga asjaliku ja ühemõttelise keelekasutuse ning kõigile ühtmoodi arusaadavate, täpse sisu ja neutraalse värvinguga sõnade ning väljendite kasutamise abil. Samuti on tähtis, et kirjutaja suhtumine ainesse oleks objektiivne ja isikupära vähe märgatav. Tarbestiili näideteks on uudised, protokollid, dokumendid, teadusartiklid ja uurimustööd (Kasik, 2007). Teksti loetavus (teksti struktuuriomadused ja sõnavalik) ja arusaadavus (teema selgestegemine, sobivad näited, sõnavara konkreetsus) sõltuvad Kasiku (2007) sõnul teksti selgusest, konkreetsusest ja tihedusest, mis stiili tunnustena on omavahel seotud.

Plado (2013) peab kõige tavapärasemaks tekstide liigitamist kirjanduslikeks (sh ajakirjanduslikeks) ja teabetekstideks. Toetudes D. Rose jaotusele, teeb Plado (2013) vahet verbaalselt esitatud teabetekstide neljal alltüübil:

- 1) kronoloogiatekstitid, milles sündmuse või nähtuse esitatakse nende toimumise ajalises järjekorras;
- 2) fenomen-selgitus, mille abil tõestatakse lugejale mingi väite õigsust, näidates põhjuslikke seoseid nähtuste vahel;
- 3) klassifikatsioon-kirjeldus tüüpi tekstides ühendatakse olemasolev ja uus teave, luuakse süsteem teadmistes;
- 4) protseduurilistes tekstides esitatakse juhendeid mingil eesmärgil või mingites tingimustes toimimiseks.

Sõltuvalt tekstide kasutamise eesmärgist saab tekste rühmitada järgnevalt:

- 1) isiklik sfäär – tekstid, mis on seotud inimese isiklike vajaduste ja huvidega;
- 2) avalik sfäär – tekstid, mis on seotud inimese kui avaliku elu tegelase ja kui ühiskonna, mingi organisatsiooni vmt liikmega;
- 3) haridussfäär – tekstid, mis on seotud inimese õppimisega haridusasutuses või mujal;
- 4) töösfäär – tekstid, mis on seotud inimese töö ja erialaga (Hausenberg, Kikerpill, Rõigas & Türk, 2003).

Lugemine ja teksti mõistmine

Mercer (1987) defineerib lugemist kui visuaal-auditoorset ülesannet, mis hõlmab tähenduse leidmist sümbolitest (tähtedest ja sõnadest). Hennoste (2013) sõnul ei käsitleta lugemisoskust enam kui koolieas omandatud pädevust, vaid selle all mõistetakse teadmiste ja oskuste süsteemi, mida inimene arendab kogu elu. Hennoste (2013) defineerib lugemisoskust kui võimet mõista, hinnata ja kasutada kirjalikke tekste teadmiste omandamiseks, oma võimete arendamiseks, ühiskonnaelus aktiivseks osalemiseks ning seatud eesmärkide saavutamiseks.

Lugemine sisaldab kahte põhilist protsessi – dekodeerimist (foneem-grafeem vastavuse tundmine ja kirjutatud sõnade tõlkimine suulisse keelde ehk sõnade õige hääldamine) ja mõistmist (sõnade tähenduse mõistmine isoleeritult ja kontekstis) (Mercer, 1987). Lerikkanen (2007) jagab lugemisoskuse elementaarseks (tehnilise lugemise oskus), funktsionaalseks (loetu mõistmine, kasutamine, järelduste tegemine) ja kriitiliseks (olulise ja ebaolulise eristamine, loetu analüüsimine, järeldamine) lugemisoskuseks.

Hennoste (2013) sõnul on lugemisel kaks peamist ülesannet – info vastuvõtmine ja tunnetuslik huvi. Kärtner (2000) peab lugemist teabe ja rahulolu allikaks.

Kärtner (2000) nimetab nelja lugemisstrateegiat: valiklugemine (spetsiifilise teabe või detailide otsimine tekstist), üldlugemine (inforikkaima osa ja kandvate mõtete otsimine tekstist), süvalugemine (eeldab teksti täielikku mõistmist) ja loovlugemine (pikemate tekstide üldine mõistmine). Töölepingute lugemine on kolme esimese lugemisstrateegia korraga kasutamine.

Lugemistehnika valdamine ja teksti mõistmine on enamasti omavahel seotud, kuid on ka latusaid lugejaid, kes ei suuda teksti mõista ning lugejaid, kes vaatamata kehvale lugemisoskusele mõistavad teksti rahuldavalt (Karlep, 1999).

Mikk (1980) defineerib mõistmist kui seoste moodustumist. Tema sõnul on mõistmisel alati eesmärk, mis omakorda mõjutab mõistmise tulemust; ka lugeja hoiak mõjutab mõistmist, st tajutakse kõigepealt seda, mida otsitakse. Karlep (2003) peab teksti mõistmiseks teksti mõtte mõistmist, mille eelduseks omakorda on teksti sisust ehk tekstibaasist (verbaliseeritud infost) arusaamine. Miku (1980) sõnul saab teksti mõista siis, kui lugeja tunneb tekstis kirjeldatud nähtusi ja objekte, st lugejal on olemas vajalikud eelteadmised. Karlep (2003) lisab, et teksti tajumine on eesmärgistatud toiming ning eesmärgist sõltub, mida lugeja otsib. Ka Plado (2008) peab teksti mõistmiseks vajalikuks tekstis väljaõeldule oma kogemuste ja teadmiste lisamist. Kokkuvõtvalt võib öelda, et nii Mikk (1980), Karlep (2003) kui Plado (2008) peavad teksti täielikuks mõistmiseks vajalikuks tajuja isiklike kogemuste ja eelnevate teadmiste lisamist tekstis sõnastatud teabele. Järelikult erineb teksti mõistmine indiviiditi ning oleneb tajuja hoiakutest, teadmistest, kogemustest, seega mõistavad erinevad inimesed üht ja sama teksti erinevalt.

Karlep (2003) leiab, et kirjaliku ja suulise teksti mõistmisel on mitmeid erinevusi. Kirjaliku teksti mõistmist soodustab võimalus tajumise tempot reguleerida ja teksti korduvalt lugeda, mistõttu ei pea kõiki mõistmisstrateegiaid korraga kasutama. Kirjalike tekstide mõistmist takistavad suhtlussituatsiooni ja suhtluspartneri puudumine, algajal lugejal töömälu haaratus lugemistehniliste operatsioonidega ning asjaolu, et kirjaliku teksti laused on reeglina pikemad ja keerulisemad kui suulise kõne lausungid ning eeldavad mitme muuteoperatsiooni sooritamist (Karlep, 2003).

Teksti mõistmist käsitletakse mitmetasandilise protsessina. Mikk (1980) eristab kolme teksti mõistmise tasandit arvestades keelevahendite mõistmist – sõnade mõistmine, lausete mõistmine ning tervikteksti mõistmine. Sõnade mõistmise tasandil võib raskusi põhjustada see, et sõnadel on sageli mitu tähendust. Lausetest aru saamiseks peab mõistma lisaks

sõnatähendusele ka sõnadevahelisi seoseid. Teksti mõistmine sõltub oskusest seostada lausete mõtted. Lausete seostamisel aktualiseeruvad lugejal vastavad kujutuspildid ning leitakse lõikude mõtted ja põhiidee. Seejuures on teksti põhiidee mõistetav ka siis, kui osad sõnad või laused on arusaamatud, kuid sel juhul ei mõista lugeja täielikult detaile ega allteksti. Seega peab teksti terviklikuks mõistmiseks seda mõistma kõikidel tasanditel (Mikk, 1980). Kõikidel teksti mõistmise tasanditel toetub lugeja isiklikule kogemusele, mis võib teksti mõistmist nii toetada kui ka segada.

Karlepi (2012) sõnul toimub kõigepealt teksti teema mõistmine – lugeja saab aru, mida või mis sündmusi on kirjeldatud. Teema mõistmisele järgneb teksti peamise sisu mõistmine. Sellel tasandil toetub tajuja tekstis sõnastatud teabele ehk tekstibaasile, kujuneb üldine kujutus kirjeldatud stseenist või objekti tunnustest. Seejärel toimub teksti sisu detailne mõistmine. Tajuja loob situatsioonimudeli ehk ühendab tekstibaasi oma isiklike kogemuste ja teadmistega, pöörates tähelepanu ka sündmuse või objekti nüanssidele ning kasutatud keelevahenditele. Viimasena toimub teksti peamõtte ning ilukirjandusliku teksti puhul ka allteksti mõistmine (Karlep, 2012).

Karlepi (2003, 2012) järgi kasutavad lugejad teksti mõistmiseks erinevaid kognitiivseid strateegiaid. Propositsioonistrateegia tähendab väikseimate teabeüksuste mõistmist, traditsiooniliselt mõistetakse sellena operatsioone lausetähenduse mõistmiseks. Lokaalse sidususe strateegia eesmärgiks on ühendada kõrvutiasetsevate lausete või lauseosade tähendused tervikuks. Alati ei asetse seotud laused tekstis kõrvuti, sel juhul soovitatakse otsida mõtte jätkumist edaspidi. Makrostrateegiaid kasutatakse tervikliku ja üldistatud kujutluse loomiseks tekstis kirjeldatud sündmustest (nt teksti peamõtte leidmine) (Karlep, 2003). Makrostrateegiatega lõimuvad produktsiooni- ja skeemistrateegiad. Produktsioonistrateegia kasutamine eeldab tajuvalt tuletamist, oletamist ja järeldamist ning tekstibaasi ühendamist oma kogemusega, et täita tekstis esinevad mõttelüngad. Skeemistrateegiat rakendades luuakse kujutus teksti struktuurist (Karlep, 2012).

Teksti keerukus ehk mõistetavus

Mõistmine sõltub nii lugejast kui tekstist, sh teksti mõistetavusest. Mikk (1980) defineerib keerulist ehk mittemõistetavat teksti kui sellist, millest on raske aru saada. Kasik (2007) seostab mõistetavuse eeskätt teema selgestegemisega, sobivate näidete valikuga, sõnavara konkreetseusega, kuid ka lugeja teadmiste ja arusaamisvõimega. Hennoste (2013) sõnul on tekstide raskusastme määramine komplitseeritud, kuna lugejatel on erinevad teadmised, kogemused ja oskused. Mikk (1980) eristab teksti raskust (kui raske on tekst

konkreetsel lugeja jaoks, sõltub suuresti teksti sisust) ja keerukust (teksti objektiivne omadus), kusjuures teksti raskus saadakse teada mõistmiskatsetel, teksti keerukuse hindamisel aga toetutakse teksti tunnustele.

Mikk toob teksti mõistetavuse komponentidena välja:

- 1) lause keskmise pikkuse täheruumides või sõnades, (1980, 2008)
- 2) sõnade tuntuse (määratakse nende tarvitamissageduse – sagedussõnastike – järgi.), (1980, 2008)
- 3) sõnade abstraktsuse, (1980, 2008)
- 4) grammatiliste konstruktsioonide keerukuse (2008).

Miku (2003) väitel on ülaltoodud keerukuse komponendid seotud ka teksti sisulise keerukusega, kuna tundmatu teema selgitamiseks peab teksti autor seda põhjalikumalt ja pikemate lausetega selgitama kui tuntud teemat. Teksti keerukuse komponente tuleb Miku (1980, 2008) sõnul vaadelda koos, mitte isoleeritult, sest nende optimaalsed väärtused sõltuvad üksteisest.

Hennoste (2013) järgi muudavad teksti raskesti loetavaks võõras aines, teksti ebaselge funktsioon, abstraktsete sõnade rohkus, võõras kontekst, liigne informatiivsus, kõrge üldistusaste, liigne fragmentaarsus, ebaselged tähendussuhted (aeg, põhjus-tagajärg), keskse probleemi puudumine, ebaoluliste detailide rohkus, vähene või puuduv lugemist juhtiv ja suunav metatekst. Teksti mõistmine sõltub ka teksti sisulisest ja keelelisest keerukusest. Keeleline keerukus oleneb sõnavarast ja lauseehitusest. Teksti täielikuks mõistmiseks peab lugeja mõistma vähemalt 95-98% teksti sõnadest. Sisuline keerukus on seotud teemaga – igapäevased ja konkreetsed teemad on lihtsamad, abstraktsed ja spetsiifilised on raskemad. (Hausenberg et al., 2003).

Tööleping on tarbetekst, mis annab edasi palju informatsiooni lakoonilises sõnastuses. Töölepingu tekstide mõistmise teeb raskeks võõras kontekst ja abstraktsete sõnade rohkus. Kuna tööleping ei ole enamasti inimese igapäevane lugemisvara, siis on see ka sisult raske mõista. Töölepinguid saab muuta mõistetavamaks teksti keeleliselt ja sisuliselt kohandades.

Tekstide lihtsustamine

Miku (s.a) väitel võib lugemine olla raskem kui kirjutamine, sest autor teab, mida ta kirjutada soovib ning kasutab endale tuntud sõnu ja väljendeid. Lugeja aga kirjutaja mõtteid ei tea, vaid peab neid mõistma autori väljenduste põhjal. Seetõttu soovitab Mikk (s.a) kasutada teksti kirjutamisel mõistetava teksti reegleid – nende järgimine näitab ka autori

tähelepanelikku suhtumist lugejasse. Teksti lihtsustamiseks soovivad Kongi et al. (2012) ja Mikk (1980, s.a.):

- kasutada sagedasti esinevaid, lihtsaid, lühikesi ja konkreetseid sõnu ning hoiduda võõr- ja võimalusel liitsõnadest (Kongi et al.; Mikk);
- alustada terminite tähenduste selgitamist vastava objekti või nähtuse kujutluse loomisest, seejärel tuleks esitada sõnaline vaste (Kongi et al.; Mikk);
- kasutada täpseid väljendeid (Mikk);
- kasutada korduvalt teksti mõistmise seisukohalt olulisi sõnu (Kongi et al.; Mikk);
- arvestada intellektipuudega lugeja töömälu piiratud mahuga (3-7 ühikut) (Kongi et al.), valides tekstidesse tavapärase sõnajärgjega lühikesed laused (Kongi et al.; Mikk);
- vältida keerulisi grammatilisi konstruktsioone, kahekordset eitust, keerukaid muutevorme (Kongi et al.);
- hoiduda lauselühendeist ja kiillausest (Kongi et al.; Mikk) – seotud sõnad tuleks paigutada teineteise lähedusse (Mikk);
- hoiduda kõrvallausetest (eelistada seejuures rinnastavaid sidesõnu alistavatele) (Mikk);
- kasutada tegusõnu pöördelistes vormides (Mikk).

Kongi et al. (2012) soovivad teksti vormistamisel kasutada pisut suuremat šrifti, taandrea asemel tühja rida lõikude vahel, erinevaid liigendusi, graafilisi esiletõsteid ning teksti mõistmist toetavat näitmaterjali (jooniseid, tabelleid, diagramme).

Karlepi (1999) ja Kongi et al (2012) sõnul on tekstide sisulise kohandamise üheks võtteks teksti täiendamine, mis muudab teksti küll pikemaks, kuid paremini mõistetavaks. Teksti mõistmise hõlbustamiseks tuleb luua lausetevahelised seosed ja vältida mõttelünki (Kongi et al., 2012; Mikk, s.a.).

Mikk (s.a.) soovib alustada teksti kaasahaaravalt (probleemne algus), esitada tekst loogiliselt (ajaline järgnevus, loogilised seosed teksti osade vahel), selgitada uut mõtet mitmekülgset, hoiduda liigsetest detailidest, korrata põhilisi mõtteid, tekitada huvi, tuua näiteid ning lõpetada olulisega.

Ametlike tarbetekstide (dokumentide) mõistetavusele on viimasel ajal palju tähelepanu pööratud. Ka Maksu- ja tolliamet ning Eesti Vabariigi valitsus soovivad ametikirjade

mõistetavust parandada. Selleks soovitatakse keskenduda olulisele (Reitmann, 2015), vältida kantseliiti ja umbisikulist tegumoodi (Reitmann, 2015; Seppel, s.a.), hoiduda sisutühjadest vormelitest nagu antud, käesolev, -põhine, -poolne (Seppel, s.a.), jälgida lausepikkust (Reitmann, 2015; Seppel, s.a.). Lisaks annab Seppel (s.a.) Eesti Vabariigi valitsuse veebilehel järgmised soovitusel: eelistada selgesti arusaadavaid sõnu ja vältida „ähmaseid“ väljendeid (rahalised vahendid *pro* raha); hoiduda kantseliitlikest lt-lõpulistest määrsõnadest (koheselt, esialgselt); eelistada isikulist tegumoodi ja vältida poolt-tarindit ning hoiduda nimisõnastiilist ja sisutühjadest tegusõnadest nagu *teostama* ja *läbi viima*.

Mõistetava teksti reeglid on omavahel seotud ja tihtipeale viib ühe kasutamine iseenesest teise järgimiseni. Samas ei ole eesmärgiks teksti lõputu lihtsustamine. Kui teksti sisu on tajujale tuttav, siis on väljendusoskuse arendamise eesmärgil isegi soovitatav kasutada tundmata keelendeid. Sisult tundmatu ja raske teksti puhul aga on mõistlik kasutada võimalikult lihtsat väljenduslaadi, et suurendada lugemise tõhusust ja teksti mõistmist (Mikk, s.a; Mikk, 1980). Lihtsustamisel tuleb teadvustada eesmärki. Töölepingu lugemise eesmärgiks ei ole väljendusoskuse arendamine, vaid lepingu võimalikult täielik mõistmine. Seega on töölepingute puhul mõistlik kasutada võimalikult lihtsat keelt.

Intellektipuudega inimeste tunnetusprotsessid on puudulikult arenenud. Seetõttu ei ole eelpoolmainitud nõuanded tekstide lihtsustamiseks intellektipuudega lugejat silmas pidades alati piisavad. Inclusion Europe (Euroopa Vaimupuudega Inimeste ja Nende Perekondade Assotsiatsioon) soovitab kasutada projekti “Rajaleidja. Täiskasvanuhariduse teed vaimupuudega inimestele.” raames koostatud Euroopa standardeid teabe mõistetavamaks muutmiseks vaimupuudega inimesele (Informatsioon kõigi jaoks, s.a.).

Enne teksti loomist soovitatakse potentsiaalsete lugejate ja nende vajaduste kohta võimalikult palju välja uurida, teemat põhjalikult selgitada, kasutades korrektset keelt (Informatsioon kõigi jaoks, s.a.) ning võimalusel kaasata teksti loomisse ka intellektipuudega inimesed (Ära kirjuta..., s.a.).

Sõnavaraliste raskuste vältimiseks soovitatakse tuua igapäevaelulisi näiteid, kasutada terve teksti ulatuses samu sõnu ja väljendeid sama asja kirjeldamiseks, vältida metafoore, hoiduda lühendite ja algustähtede (nt ÜRO) kasutamisest ning selgitada vajadusel nende tähendust, kasutada protsentide ja suurte arvude asemel sõnu “vähe” ja “palju”; olla ettevaatlik asesõnade kasutamisega. Intellektipuudega inimeste poole soovitatakse pöörduda otse, kasutades asesõna “sina” ning sõnastada laused positiivselt (Informatsioon kõigi jaoks, s.a.).

Võttes arvesse intellektipuudega inimeste taju iseärasusi, on tähtis pöörata tähelepanu teksti vormistusele, st kujundusele ja suurusele: kasutada lehekülje formaati A4 või A5, sest seda on kerge lugeda, jälgida ja kopeerida; mõelda läbi teabe maht; soodustada lugemist ja mõistmist sobiva kujunduse või paigutusega; valida taust, millelt tekst on hästi tajutav (vältida pilti, mustrit). Kirjaviisi valikul soovitatakse kasutada selget ja lihtsalt loetavat kirjatüüpi (Arial, Tahoma, mitte Times New Roman või Century); vältida kirjaviisi, kus tähed on üksteisele liiga lähedal või kiri on liiga peene joonega; vältida kursiivi ja eriliste disainkirjaviiside kasutamist; kasutada suurt kirja (suurus 14); hoiduda läbivast suurtähtede kasutamisest, kuna väiketähti on kergem lugeda; kasutada teksti ulatuses üht tüüpi kirjaviisi; vältida värvilist kirja; kasutada allajoonimist mõõdukalt, kuna osade intellektipuudega inimeste jaoks muudab allajoonimine teksti lugemise raskemaks. Samuti soovitatakse vältida joonealuseid märkusi ja erilisi märke, kasutada kirjavahemärke võimalikult lihtsal viisil ning hoiduda sõnade poolitamisest (Informatsioon kõigi jaoks, s.a.).

Teksti kirjutamisel tuleb jälgida, et pealkirjad oleks selged ja mõistetavad, alapealkirju ja –punkte ei tohi olla liiga palju. Lugejale tuleb anda piisavalt teavet, samas ei tohiks informatsiooni olla rohkem, kui on vajalik autori mõttest aru saamiseks. Oluline informatsioon soovitatakse selle leidmise hõlbustamiseks paigutada teksti algusesse, teha nähtavaks paksu kirja abil või panna tähtis teave eraldi kasti. Graafikud ja tabelid peaksid olema lihtsad ning põhjalikult selgitatud; nimekirjad soovitatakse vormistada alapunktadena, sest komade abil eraldatud nimekirju on raske lugeda. Lisaks soovitatakse teksti vormistamisel reastada tekst vasakule poole ja leheküljed nummerdada; vältida veergudesse kirjutamist ning kitsaid rea- ja sõnavahesid (Informatsioon kõigi jaoks, s.a.).

Eesti keele jaoks on eraldi välja toodud järgnevad nõuanded:

- olla ettevaatlik järgarvude kirjutamisega (nt “3ndal kohtumisel”);
- kirjutada arvud numbrite, mitte sõnadega;
- kasutada võimalusel oleviku vorme;
- vältida lühendeid ja kõnekeelseid väljendeid;
- kirjutada kuupäevad täielikult välja (Informatsioon kõigi jaoks, s.a.).

Parima tulemuse saavutamiseks soovitatakse tekstide koostamisse või kohandamisse kaasata ka vaimupuudega inimesed. Uue teksti kirjutamisel saavad nad kaasa rääkida materjali sisu valimisel ning sõnastuse ja vormistuse valikul. Keerulise teksti lihtsustamisel saavad intellektipuudega inimesed kaasa aidata teksti kontrollides – kontroll-lugesdes (Ära kirjuta..., s.a.).

Mõistmisoskuse mõõtmine

Mõistmisoskusel on Miku (1980) sõnul kolm iseseisvat komponenti: lugemissõnavara, mõistmissügavus ja mõistmiskiirus. Sõnavara uurimiseks on tema väitel erinevaid võimalusi (antonüümide, sünonüümide nimetamine, defineerimine, lausete koostamine jms), kuid sõnavara absoluutseks hindamiseks tuleks testisõnu valida nende esinemissageduse (sagedussõnastiku) järgi.

Mõistmissügavuse mõõtmiseks koostatakse teksti kohta ülesanded, lastakse katseisikul teksti lugeda ja ülesandeid täita. Seejuures tuleb kasutada ülesandeid, mis nõuavad järeldamist, põhiideede leidmist ja mõtete seostamist, vastamise ajal peaks lubama katseisikul teksti kasutada ning aega ei tohiks piirata (Mikk, 1980).

Mõistmiskiirus näitab mõistetud tekstiosa suurust ajaühikus. Mõistmiskiiruse välja selgitamiseks mõõdetakse lugemiskiirust (katseisik märgib teksti lugemiseks kulunud aja või märgib tekstis, kui kaugemale ta kindla aja jooksul jõudis lugeda) ja mõistmistäiust (Mikk, 1980).

Mikk (1980) toob mõistmisoskuse meetoditena välja teadmiste kontrollimise (näidete ja võrdluste nõudmine jt), iseseisva töö tekstiga ja testid (ei ole seotud kindla teemaga, plussiks on testinormid).

Kõige rohkem kasutatakse mõistmise mõõtmiseks Miku (1980) sõnul küsimusi, kuid sageli esitatakse küsimusi ebaõnnestunult. Ta soovitab küsimuste esitamisel:

- 1) küsida teksti tähtsamate mõtete kohta (põhiliste mõtete mõistmine järgneb detailide mõistmisele),
- 2) nõuda põhjendusi ja selgitusi (lausetevaheliste seoste mõistmine),
- 3) vältida küsimusi, millele tekstis vastust ei ole,
- 4) hoiduda tekstis esinevate sõnaühendite kasutamisest,
- 5) koostada sõltumatud küsimused (ühe fakti või mõtte kohta üks küsimus),
- 6) vormistada küsimused lühidalt, selgelt ja täpselt,
- 7) sõnastada küsimused jaatavalt, kuna eitavat kõnet on raskem mõista,
- 8) vältida üldistavaid ja umbmääraseid sõnu,
- 9) koostada küsimused nii, et neile saaks anda lühidad vastused,
- 10) sõnastada küsimused nii, et vastaja teaks täpselt, mida temalt oodatakse.

Vigade vältimiseks vastuste hindamisel soovitatakse koostada ka näidisvastused, et kõik hindajad oleksid vastuste õigsuse suhtes üksmeelel. Vastuste hindamist lihtsustavad oluliselt ka valikvastustega küsimused. Vastuste juhuslikku märkimist tuleks vältida, paludes vastajatel mitte teha juhuslikke valikuid, andes piisavalt aega vastamiseks, muutes osad

peibutusvastused väliselt kõitvaks või teatades, et valede valikute eest võetakse punkte maha (Mikk, 1980).

Lisaks küsimustele kasutatakse mõistmisoskuse mõõtmiseks lükküsimusi (lause, milles mõne sõna asemele on jäetud lünk), lükktesti (arvatakse ära kustutatud sõnu), täiendtesti (iga n-nda sõna asemel on lünk), põhipunktide leidmist (põhiidee sõnastamine, kava koostamine), valju lugemist (lugemis-, pauseerimis-, rõhuvigade arvestamine), ümberjutustust, õige-väär ülesandeid, sobitus- ja liigitusülesandeid (Mikk, 1980).

Intellektipuudega inimeste teksti mõistmise iseärasused

Intellektipuue („vaimne puue“ „õpiraskus“ või „vaimne alaareng“) on elupõline haigusseisund, mis on kaasa sündinud või tekkinud enne täiskasvanuiga ning mida iseloomustab keskmisest tunduvalt madalam vaimsete võimete tase ja sellest tulenev intellektuaalsete funktsioonide ja kohanemiskäitumise oluline piiratus (Vaimupuudega inimeste õigused, 2005).

RHK-10 järgi hilineb kerge vaimse alaarenguga inimeste kõne ja keele areng, kuid nad on enamasti suutelised kasutama kõnet igapäevases suhtluses. Peamised raskused esinevad akadeemilise hariduse omandamisel, sagedased on lugemis- ja kirjutamisraskused. Kõnemõistmise ja –loome probleemid võivad kesta ka täiskasvanueas. Enamik kerge vaimse alaarenguga inimesi on võimelised tegema praktilist tööd ja tulema toime suuremal või vähemal määral iseseisva eluga, kuid kaasuvate häirete korral võib iseseisev toimetulek olla märgatavalt häiritud (Vasar, 1995).

RHK-10 järgi kujunevad mõõduka intellektipuudega inimeste intellekti ja kõne areng aeglaselt, samuti on nende motoorsed ja eneseteeninduslikud võimed arengus maha jäänud. Akadeemiliste oskuste omandamine on piiratud, aga mõned neist suudavad omandada lugemise, kirjutamise ja arvutamise põhioskused. Täiskasvanud mõõduka intellektipuudega inimesed on enamasti suutelised piisava juhendamise toel tegema lihtsat praktilist tööd, kuid päris iseseisev elu on harva saavutatav. Nende kõnearengu tase on indiviiditi väga erinev – mõned neist on võimelised osalema lihtsates vestlustes, teised aga suudavad teatavaks teha vaid oma põhivajadusi (Vasar 1995).

Kerget ja mõõdukat intellektipuuet iseloomustab tunnetusliku huvi puudumine, vähene huvi ümbritseva keskkonna suhtes, aeglane teadmiste omandamine ning vähesed koostööoskused ja enesekontrolli puudumine (Kongi et l., 2012). Johnson (2012) on intellektipuude sümptomitena välja toonud madala intellekti, mäluprobleemid, võimetuse mõista tegude tagajärgi, puudujäägid loogilises mõtlemises, lapsiku käitumise, uudishimu

puudumise, õpiraskused, ebaselge kõne. Kaneshiro (2015) ja Veisson (2008) lisavad sellele loetelule kohanemiskasused. Kongi et al (2012) sõnul on intellektipuudega inimeste mõtlemine konkreetne ja situatiivne, raskused esinevad üldistamisel, järeldamisel ning põhjus-tagajärg seoste mõistmisel, paljudel on juhtivaks kaemuslik-kujundiline mõtlemine. Samuti esinevad intellektipuudega inimestel Johnsoni (2012) sõnul mitmed käitumuslikud probleemid: agressioon, sõltuvus, tähelepanu otsiv käitumine, impulsikontrolli puudulikkus, depressioon, eemaletõmbumine sotsiaalsetest tegevustest, passiivsus, madal enesehinnang, tähelepanuhäired, kangekaelsus, madal frustratsioonitaluvus, psüühikahäired.

Teksti mõistmine on seotud kognitiivse ja kõne arenguga. Kõne mõistmise puudujäägid avalduvad ka lugemiskasuste ja teksti mõistmise probleemidena. Lugemine on intellektipuudega õpilaste jaoks üks põhilisi raskusi (Mercer, 1987) ning vaid üks viiest intellektipuudega õpilasest saavutab minimaalse kirjaoskuse taseme (Katims, 2001, viidatud Mahlburg, 2013 j). Puudulik lugemisoskus piirab inimese elukvaliteeti (Bradford, Shippen, Alberto, Houschins, & Flores, 2006, viidatud Mahlburg, 2013 j). Mahlburgi (2013) sõnul on täiskasvanutel, kes lugeda ei oska, raskusi iseseisva ja eduka elu elamisega. Lihtsustatud õppe lõpetajalt oodatakse iseseisvaks toimetulekuks vajalikku lugemiskasuse taset – koolilõpetaja peab suutma lugeda ja analüüsida jõukohast teksti teabe hankimiseks (Põhikooli lihtsustatud riiklik õppekava, Lisa 1, 2011). Karlepi (1999) sõnul jääb kerge intellektipuudega õpilaste teksti mõistmine alati piiratuks, mahajäämus on märgatav nii suulisel kui kirjalikul kõnel.

Karlepi (1999) eristab kõnetajuprotsessis sensoorset tasandit, keeletasandit ja mõttetaset. Sensorisel tasandil toimub kuuludud või nähtud teabe töötlemine ja säilitamine töömälu kuni ütluse mõistmiseni. Sellel tasandil võib oluliseks takistuseks osutada töömälu piiratus, mis ei võimalda ütlust meeles pidada. Keeletasandil toimub tajutavate keeleüksuste äratundmine ja nende tähenduse mõistmine (sõna, lause, teksti ulatuses). Mõttetasandil seostatakse ütluse keeleline tähendus (tekstibaas) oma kogemusega (luuakse situatsioonimudel), tulemus sõltub tajuja teadmistest-kogemustest ning oskusest mõtestada suhtlussituatsiooni ja keelelist konteksti. Üks põhjustest, mis tingib eksimuse mõttetasandil, on lause grammatilise tähenduse puudulik mõistmine. Reaalses suhtlemissituatsioonis ei ole keele- ja mõttetase eristatavad, vaid põimuvad omavahel (Karlepi, 1999).

Karlepi (1999) väidab, et intellektipuudega õpilase kõnel on esiplaanil semantikapuue, mis ilmneb nii kõnet tajudes kui kõneloomes (teravamalt siiski kõnet tajudes, sest kõneldes kasutatakse neid keelevahendeid, mida vallatakse). Raskused avalduvad abstraktsete sõnade ja väljendite mõistmisel, sest seoste mõistmine jääb konkreetseks ning üldistuste areng ja suhetest arusaamine on märgatavalt raskendatud. Kõnepuue on seotud ka tunde- ja tahtevalla

omapäraga ehk kognitiivsete ja emotsionaalsete protsesside vastastikuse mõjuga (Karlep, 1999).

Intellektipuudega õpilaste sõnavara on semantiliselt vaene ning aktiivne ja passiivne sõnavara on väike, sest esemeid ja tegevusi tajutakse piiratult ning vastavad kujutlused on tekkimata või ebatäpsed. Sõnavara piiratus ning sõnatähenduse arenematus tulenevad kognitiivsete operatsioonide (tajutava äratundmine ja rühmitamine, tajukujutluste liigendamine ja üldistamine jt) puudulikust arengust (Karlep, 1999).

Lause omandamise eelduseks on situatsioonide liigendamine ja üldistamine, lause mõistmine aga sõltub lauses kajastatavate suhete-seoste ja tajuprotsessides kasutatavate muuteoperatsioonide hulgast ja raskusest. Liitlause mõistmine sõltub selles väljendatavatest suhetest, situatsiooni tuttavusest ning lause konstruktsioonist. Paremini mõistetakse siiski koond- ja lihtlausetega väljendatud teavet (Karlep, 1999).

Teksti mõistmine on kognitiivselt veelgi keerulisem kui lausete mõistmine. Tekstis on rohkem teabeüksusi, mis on jaotatud mitme lause vahel ning nende tajumine eeldab piisavat töömälu mahtu (Karlep, 1999). Intellektipuudega lugejal võib esmane kujutlus tekstist piirduda vaid seostamata fragmentidega ning mõnikord ei suudeta mõista, kellest või millest oli jutt. Tekstibaas täpsustub ja situatsioonimudeli loob intellektipuudega lugeja korduvlugemise jooksul (Karlep, 2003). Teksti mõistmiseks tuleb ühendada lausete tähendused ja mõtted ning viia need kokku tajuja teadmiste ja kogemustega. Lisaks leidub tekstis alati mõttelünki, mille taastamise tulemus sõltub kujutluste täpsusest ning kõneoperatsioonide valdamisest (Karlep, 1999).

Karlep (1999, 2003) väidab, et sidustekstide mõtestatud tajumine jääb kogu abiõppe jooksul algeliseks või puudulikuks, sest kujutlused ja teadmised on puudulikud või ebatäpsed ning analüüsioperatsioone vallatakse vaid vähesel määral.

Intellektipuudega inimeste tööhõivekõhvimused

Intellektipuude negatiivne mõju võib ulatuda täiskasvanuikka, kuid täiskasvanuid ei tohiks vaadelda kui suureks kasvanud intellektipuudega lapsi (Mercer, 1987). Schumaker, Alley, Warner ja Deshler (1980, viidatud Mercer, 1987 j) on öelnud, et puudega kaasnevate muutujate keerukus ja vastastikune mõju suurenevad täiskasvanueas. Ka Horn, O'Donnell ja Vitulano (1983, viidatud Mercer, 1987 j) leidsid, et 1) enamikul intellektipuudega (IP) inimestel püsivad akadeemiliste oskuste puudujäägid ka täiskasvanueas, seejuures on see seotud madalama sotsiaalmajandusliku staatuse ja algsete õpiraskuste sügavusega;

2) intellektipuudega inimesed kompenseerivad oma defitsiiti, valides erialad, mille omandamine ei sõltu niivõrd verbaalsest võimekusest.

Kõige murettekitavama valdkonnana on Mercer (1987) esile toonud sotsiaalsed puudujäägid. Chelser (1982, viidatud Mercer, 1987 j) järjestab valdkonnad, milles intellektipuudega inimesed tunnevad suurimat abivajadust: 1) sotsiaalsed suhted ja oskused, 2) karjäärinõustamine, 3) enesekindluse ja -hinnangu arendamine, 4) sõltuvusest ülesaamine, 5) ametialane väljaõpe, 6) töö leidmine ja hoidmine, 7) lugemine, 8) õigekiri, 9) toimetulek isiklike rahaliste vahenditega, 10) organiseerimisvõime. Mitmed uuringud on välja toonud intellektipuudega inimeste poolt kogetud iseloomulikud sotsiaalsed raskused nagu emotsionaalne ebastabiilsus; sotsiaalse taju puudujäägid, mis põhjustavad märkimisväärseid suhtlemisprobleeme; rahulolematust sugulastevaheliste suhetega; vähesed sotsiaalsed kontaktid ning minimaalne aktiivsus sotsiaalses suhtluses ja meelelahutuslikus tegevuses (Mercer, 1987).

Intellektipuudega inimeste tööturule kaasamine hõlmab endas sotsiaalseid (kollektiivi kuulumine, vajalik olemise tunne), majanduslikke (sissetulek, majanduslik iseseisvus) ja õiguslikke aspekte (töötamine kui inimõigus) (Haukanõmm, 2013). White (1980, viidatud Mercer, 1987 j) on leidnud, et intellektipuudega inimesed töötavad madalama sotsiaalse staatusega töökohtadel ning nad on oma tööga vähem rahul. Bouck (2014) leidis, et intellektipuudega koolilõpetajate jaoks on töö leidmine raske, kuid enamus uuritavatest oli elu jooksul siiski palgatööd teinud. Siperstein'i, Parker'i, & Drascher'i (2013) sõnul töötavad või otsivad tööd vähem kui pooled intellektipuudega tööealistest ning ülejäänutest pooled pole kunagi töötanud ja enamus ei ole ka tööd otsinud. Uuringud näitavad, et IP inimeste tööhõive erinevates riikides on vaid 9%-40%, vaatamata asjaolule, et intellektipuudega inimesed ise tähtsustavad tööd oma elu osana ning soovivad palgatööd teha. Regulaarset tööd nähakse kasuliku väljundina, sest see annab inimese elule eesmärgi, pakkudes võimaluse sotsiaalseks suhtlemiseks ning majanduslikuks iseseisvuseks, tõstes seejuures inimese enesehinnangut (Ellenkamp, Brouwers, Embregts, Joosen, & van Weeghel, 2016). Vaimupuudega inimesed soovivad tööl käia, et raha teenida, teiste inimestega suhelda, tegevust leida ja kodust välja saada (Kruuse & Otsa, 2014).

Siperstein, Heyman ja Stokes (2014) leidsid, et konkurentsivõimelise tööhõive heaks ennustajaks on noorem iga, varajane töökogemus, hea kohanemisvõime ning emotsionaalsete ja käitumishäirete puudumine, kuid samad omadused ei ole niivõrd olulised kaitstud töökohtadel. Samast uurimusest selgus, et avatud tööturu ja kaitstud töökohtade vahel toimub

väga vähe liikumist: avatud tööturul töötavatest inimestest on väga vähesed töötanud kaitstud töökohal (Siperstein et al., 2014).

Ettevõtete motivatsioon intellektipuudega inimesi palgata on erinev. Keskmise suurusega firmad palgavad intellektipuudega inimesi, et leida sobilikku tööjõudu (lojaalsed, usinad, taluvad rutiini, rahul madalama palgaga). Suurettevõtted näevad IP inimeste palgamises oma panuse andmist ühiskonda, mis aga ei tähenda, et inimene palgatakse vaid heateo pärast. Pigem on suurettevõtete väärtustesse ja strateegiatesse sotsiaalne vastutus sisse kirjutatud ning nad on erinevustele rohkem avatud (Kruuse & Otsa, 2014). Ellenkamp et al. (2016) leidsid oma metaanalüüsis, et tööandjate jaoks olid IP isikute palgamisel otsustavateks aspektideks turvalisus, produktiivsus, kohalolek, toetavate teenuste olemasolu, käitumisprobleemide puudumine ning täpsus, lisaks toodi välja sotsiaalne altruism. Vaimupuudega inimeste tööhõives on tööandjapoolseks takistuseks sageli vaimupuude olemuse mittemõistmise (vaimupuude ja psüühikahäirete sassi ajamine – vaimupuudeks peetakse ka skisofreeniat, autismi, ärevushäireid), sobivate töökohtade puudumine (ei teata, millised tööd sobivad, alahinnatakse IP inimest) ning üleüldine suhtumine ja negatiivsed hoiakud. Siinkohal aitaks ettevõtjate teadlikkuse kasvatamine ning esmase kontakti ja kokkupuute saavutamine IP inimese ja tööandja vahel (Kruuse & Otsa, 2014).

Intellektipuudega inimesed leiavad enamasti tööd lihttöölistena (koristus, toitlustus), vähem oskustöölistena (ehitus, plasti-, puidu-, metallitööstus) (Bouck, 2014; Crawford, 2011; Ellenkamp et al., 2016), kuid see pole reegel ning leidub isegi erandeid, kus intellektipuudega inimene saab hakkama keeruka tööga ning isegi tema tööandja ei pruugi tema eripärast teadlik olla (Kruuse & Otsa, 2014). Raudmees (2008) leiab, et intellektipuudega töötajad taluvad hästi rutiini ning on motiveeritud. Enamik tööandjaid, kellel on kogemus intellektipuudega töötajatega, hindab oma kogemusi positiivseks, tuues välja intellektipuudega töötajate entusiasmi, pühendumuse, rutiinitaluvuse, lojaalsuse ja püüdlikkuse. Negatiivsete aspektidena märgiti suuremat ajakulu väljaõppele, madalamat produktiivsust ning aeg-ajalt esinevat ootamatut käitumist (nt kirjutamata sotsiaalsete reeglite rikkumine, liigne agarus/pealetükkivus). Tööandjad, kel kogemus intellektipuudega töötajatega puudub, kardavad, et ülejäänud kollektiiv ei võtaks IP töötajat omaks (Kruuse & Otsa, 2014).

IP inimeste töötamisel on mõningad piirangud, nt töökoha vahetamine või sobiva töökoha leidmine, piirangud tööajale, vajadus pikemale puhkeajale ja pidevale järelevalvele või abile (Intellectual disability, 2014). Sageli ei oska vaimupuudega inimesed realistlikult hinnata töökoha sobivust oma võimetele. Vaimupuudega inimesed, kes pole avatud tööturul töötanud, kardavad, et nad ei saa hakkama töörutiiniga (vara tõusmine, kindla pikkusega

tööpäevad) ja töö sisuga, samuti peljatakse, et töö on liiga väsitav (pikad päevad, füüsiliselt raske) (Kruuse & Otsa, 2014). Crawford (2011) toob töölemineku takistustena välja kartuse kaotada sotsiaaltoetused, puuduliku väljaõppe, ligipääsetava (ühis)transpordi puudumise, sobiva töökoha puudumise, puuduliku puudetüübile kohandatud info töökohtade kohta.

Töökoha säilitamisel on tähtis koht sotsiaalsel toetusel [kolleegid, ülemused, tööhõivealane tugiisik (*job coach*), perekond jt] (Ellenkamp et al., 2016), kuid töösuhte kestvus sõltub enamasti töötaja isikuomadustest – enamasti soovib IP inimene ise töölt lahkuda, kuna töö ei meeldi või ei viitsita tööl käia, mõnikord on IP inimene liiga tormakas ja mõistab olukordi valesti (Kruuse & Otsa, 2014). IP inimesed tunnevad sageli, et neid diskrimineeritakse (nt intervjuust/ tööst/ ametikõrgendusest keeldumine, kolleegidest väiksema vastutuse andmine, väiksem töötasu) nende puude tõttu (Crawford, 2011).

Crawford'i (2011) järgi on IP inimestel lisaks akadeemilistele raskustele probleeme ruumisuhete mõistmisega (parem-vasak), kokkulepetest kinnipidamisega, oma mõtete väljendamisega, mitmeastmelise juhendi järgimisega, igapäevaelu probleemide lahendamisega, võõraste mõistmisega ning võõrastega suhtlemisega – neid raskusi tuleks arvestada ka töökoha kohandamisel. Raudmees (2008) väidab, et vaimupuudega inimeste palkamine ei vaja suuri lisakulutusi kohanduste näol, enamasti piisab vaid pisut pikemast kohanemis- ja väljaõppeperioodist, stabiilsest keskkonnast, kannatlikkusest tööülesannete selgitamisel ning koostööst võrgustikuliikmetega (perekond, tegevusjuhendaja). Võrreldes teiste puuetega vajavad IP töötajad töökoha kohandusena teise inimese toetust (tugiisik), muudetud tööaega ja ligipääsetavat transporti (Crawford, 2011).

Puudega (sh intellektipuudega) inimeste tööhõive suurendamiseks pakutakse Eestis riiklikul tasandil erinevaid teenuseid. Vastavalt vajadusele on võimalik teenuseid saada kas Sotsiaalkindlustusametist (SKA) või Eesti Töötukassalt.

Sotsiaalkindlustusamet toetab intellektipuudega inimest tööle rakendumisel vajadusel läbi erihoolekandeteenuste (töötamise toetamise teenus, aga ka igapäevaelu toetamise teenus, toetatud elamise teenus) (Erihoolekandeteenused, [07.03.2016]). Töötukassa pakub järgmisi teenuseid: abistamine tööintervjuul, tööks vajaliku abivahendi tasuta kasutada andmine, tööruumide ja –vahendite kohandamine, tugiisikuga töötamine, kaitstud töö, kogemusnõustamine, tööalane rehabilitatsioon, tööandjale tööturukoolituse hüvitamine ning tööandja nõustamine ja koolitamine (Abi erivajadusega..., 2016).

Vaimupuudega inimeste toetajateks töö leidmisel on tegevusjuhendajad, lapsevanemad ja aktiivsed sõbrad (Kruuse & Otsa, 2014). Loogiline järjekord avatud tööturu poole liikumisel vastavalt arengule on järgmine: päevakeskuse töötegevus → kaitstud töö →

toetatud töö → töökoha kohandus, töötugiisik → avatud tööturg (Buckley, 2004, viidatud Tõnisson, 2007 j).

Uurimuse eesmärk ja uurimisküsimused

Käesoleva aasta alguses käivitus kauaootatud töövõimereform (<https://www.sm.ee/et/toovoimereform>), mille eesmärk on muuta ühiskonna suhtumist oma vähenenud töövõimega liikmetesse ning aktiveerida praeguseid töövõimetuspensionäre ning puudega inimesi. Töötukassa aktiivsuspensionäre täitmise üks võimalusi on töö otsimine või töötamine (Kuuse, 2014), mis toob endaga kaasa vajaduse lugeda ning mõista töölepinguid. ÜRO Puuetega inimeste õiguste konventsiooni 9. artiklis on öeldud, et puuetega inimestel on õigus juurdepääsetavale teabele ja suhtlusele. (RT II, 04.04.2012, 6). Põhikooli lihtsustatud õppe lõpetajalt eeldatakse oskust lugeda iseseisvaks toimetulekuks piisaval tasemel, kuid mitmed eelnevad uuringud (Ojaperv, 2013; Süld, 2013) on näidanud, et lihtsustatud õppe lõpetajad sageli ei mõista igapäevaelus vajaminevaid tarbetekste. Tööle asumine aga eeldab oskust töölepinguid lugeda ja mõista. Uuringud intellektipuudega täiskasvanute lepingute mõistmise kohta Eestis puuduvad. Käesoleva töö eesmärgiks ongi kirjeldada intellektipuudega täiskasvanute raskusi töölepingute mõistmisel. Eesmärgist tulenevalt on püstitatud järgmised uurimisküsimused:

1. Millised raskused esinevad intellektipuudega täiskasvanutel töölepingute mõistmisel?
2. Mida teavad täiskasvanud intellektipuudega inimesed tööseadusandlusest?
3. Kuidas tunnevad intellektipuudega täiskasvanud töölepingu tekstides kasutatud termineid?
4. Millised probleemid esinevad täiskasvanud intellektipuudega inimestel töölepingute mittemõistmise ja/või tööseadusandluse mittetundmise tõttu?

Metoodika

Käesolev uurimistöö viidi läbi kombineeritud uurimusena kasutades nii kvantitatiivset kui kvalitatiivset uurimismetoodikat.

Valim

Mugavusvalimi teel moodustati valim intellektipuudega täiskasvanutest, kes elavad iseseisvat elu toetavate erihoolekandeteenuste (toetatud elamise teenus, igapäevaelu toetamise teenus, töötamise toetamise teenus) või tugiisiku teenuse toel ning kelle teovõimet ei ole

piiratud. Valimi suuruseks oli 15 inimest (seitse meest ja kaheksa naist) vanuses 19–49 aastat. Enamik vastajatest on omandanud põhihariduse lihtsustatud õppekava lihtsustatud õppe tasemel. Kaks vastajat on omandanud põhihariduse lihtsustatud õppekava toimetulekuõppe tasemel, ühel vastajal põhiharidus puudub. Kõik valimisse kuuluvad inimesed on potentsiaalsed tööleminejad, kes peavad lepingute allkirjastamiseks neid esmalt mõistma. Seetõttu ei eristatud uuringus ka kerget ja mõõdukat intellektipuuet.

Enamikul katseisikutest on töökogemus – 14 inimest on kunagi palgatööd teinud, 6 neist töötasid ka küsitluse läbiviimise ajal.

Katseisikutest enamus on töötanud või töötab lihttöölisena – abitöölise või puhastusteenindajana, kolmel uuritaval on töökogemus oskustöölisena (tisler, pagar). Vaid ühel katseisikul töökogemus puudub. Nimetatud ametikohad on kooskõlas varasemate uuringutega, mis kinnitavad, et enamasti töötavad intellektipuudega inimesed lihttöölisena, vähem oskustöölisena (Bouck, 2014; Crawford, 2011; Ellenkamp, 2016).

Mõõtevahendid

Käesoleva töö autor töötab tegevusjuhendajana mittetulundusühingus, mis osutab eelpool nimetatud toetavaid teenuseid. Mitmed selle asutuse kliendid töötavad avatud tööturul erinevatel töökohtadel. Töölepingute mõistmise uurimiseks valiti klientidega sõlmitud lepingute hulgast juhuvaliku teel välja kaks töölepingut. Üks lepingutest oli tähtajatu tööleping, teine töövõtuleping.

Esimesel korral valiti katseisikutele lugemiseks originaallepingud (Lisa 1; Lisa 2), milles töövõtja ja tööandja andmed asendati fiktiivsetega. Teisel korral kasutati samade lepingute lihtsustatud variante (Lisa 3 ja Lisa 4), milles oli muudetud tööandja ja töövõtja andmed, kuupäevad ning töötaja ametinimetus. Lihtsustamisel võeti arvesse Inclusion Europe'i (s.a), Miku (1980), Kongi et al. (2012), Seppeli (s.a.), Reitmanni (2015) ja Karlepi (1999) nõuandeid tekstide sisuliseks ja vormiliseks lihtsustamiseks ning eelkatse vastuste analüüsist saadud teadmisi. Tekstide mõistmise kontrollimiseks kasutati küsimustikke, milles olid nii valikvastustega kui avatud küsimused (Lisa 5; Lisa 6; Lisa 7; Lisa 8). Kummiski küsimustikus oli viis valikvastustega (lisaks valikuvariantidele oli võimalik vajadusel kirjutada endale sobivas sõnastuses vastus) ja neli avatud küsimust töölepingu teksti kohta. Lisaks oli üks avatud küsimus, millega sooviti teada katseisikute suhtumist antud töötingimuste kohta.

Tööseadusandluse ja terminite tundmise uurimiseks kasutati küsimustikke, milles olid valikvastustega küsimused ja lükkküsimused (Lisa 9). Töölepinguseadusandluse tundmise

väljaselgitamiseks esitati 10 valikvastustega ja kolm lükküsimust. Terminite tundmise uurimiseks esitati 10 terminit, iga termini kohta kolm vastusevarianti. Lisavariandina oli katseisikutel võimalus ise sobiv tähendus kirjutada. Kõik küsimustikud esitati uuritavatele paber kandjal.

Töölepingute mittemõistmise ja/või tööseadusandluse mittetundmise tõttu tekkinud probleemide väljaselgitamiseks intervjueriti poolstruktureeritud intervjuu meetodil katseisikute võrgustikuliikmeid (Lisa 10). Intervjueriti seitset inimest – viit tegevusjuhendajat ja kahte lapsevanemat. Intervjueritavatel saadi infot 11 katseisiku kohta.

Protseduur

Katseisikute leidmiseks võeti ühendust kahe erihoolekandeteenuseid pakkuva asutuse tegevusjuhendajatega, et kokku leppida kohtumine teenust saavate intellektipuudega inimestega. Uurija kohtus toetavatel teenustel olevate intellektipuudega inimestega teenuseosutajate juures. Teenusesaajatelt küsiti nõusolekut katses osalemiseks. Selgitati, et käesoleval aastal jõustus töövõimereform, mis tähendab, et ilmselt tuleb neil tulevikus kokku puutuda avatud tööturu ja töölepingutega. Seega on tähtis, et kõik inimesed mõistaksid töölepinguid. Katsete abil püütakse välja selgitada, kuidas töölepinguid mõistetakse, et vajadusel välja töötada lihtsama sõnastusega töölepingud. Selgitati ka, et uurimus koosneb mitmest osast – esimese osana täidetakse valikvastustega küsimustik ning hiljem loetakse töölepinguid ja vastatakse küsimustele. Rõhutati, et uurimuses osalemine on anonüümne („*keegi ei tea, et Sina oled selle küsimustiku täitnud*“) ning vastamine on vabatahtlik.

I etapi küsitlus töölepinguseadusandluse ja terminite tundmise kohta viidi läbi kahes rühmas, kahel järjestikusel päeval 2016.a veebruari lõpus. I etapi alguses täitsid katseisikud taustaandmed uurija juhendamisel, kes neile vajadusel individuaalset abi osutas. Rõhutati veelkord, et küsimustik on anonüümne, oma nime ei tohi küsimustikule kirjutada. Enne küsimustiku täitmist näidati tahvlil, kuidas vastata valikvastusega küsimusele („*Loe küsimus ja kõik vastusevariandid. Vastuste ees on tähed. Tee õige vastuse ees oleva tähe ümber ring. Ainult üks variant on õige*“). Lükküsimusele vastamiseks anti juhend: „*Loe lause lõpuni. Kirjuta lünka õige arv*“. Seejärel lubati küsimustikku täitma hakata – „*Kui oled nõus, võid hakata küsimustele vastama*“. Uurija viibis ülesannete täitmise juures, kus vaatles ja protokollis, kuidas uuritavad küsimustele vastasid. Ajalist piirangut polnud.

Pärast küsimustiku täitmist anti uus juhend – „*Pööra lehel teine pool. Trükitähtedega on kirjutatud sõna. Sina vali igale sõnale õige tähendus. Tee ring õige vastuse ees oleva tähe ümber. Kui õiget tähendust ei ole antud, siis kirjuta sobiv tähendus joonele!*“ Küsimustiku

täitmisel abi ei antud, vastamise aeg polnud piiratud. Uuritavad panid täidetud küsimustikud eraldi laual asetsevasse ümbrikusse, uurijale tagastati kõik küsimustikud korraga suletud ümbrikus. Sellega tagati vastuste anonüümsus ning suurendati uurimuse usaldusväärsust. I etapi andmeid analüüsiti kasutades kvalitatiivset analüüsi ning protsentarvutust.

II etapp viidi läbi üks nädal peale I etappi, 2016.a märtsi alguses. II etapis esitati lugemiseks kaks lepingut: 1) tööleping; 2) töövõtuleping. Katseisikutele jagati kätte originaaltööleping nr 98 (vt Lisa 1) ning anti juhend – „*Loe tekst läbi. Vasta küsimustele. Valikvastustega küsimuste puhul tee ring tähe ümber. Ülejäänud küsimuste vastused kirjuta punktiirile. Kõikide küsimuste vastused on tekstis olemas. Viimane küsimus on sinu enda kohta. Kui sa mõnest küsimusest aru ei saa, siis küsi. Pane tähele – tekst jätkub paberi teisel küljel!*“ Pärast esimese lepingu lugemist ja küsimustele vastamist jagati uuritavatele töövõtuleping nr 21 (vt Lisa 2) – „*Loe ka see leping läbi, see on palju lühem. Vasta küsimustele*“. Uuritavad lugesid tekste ja täitsid küsimustikke iseseisvalt. Küsimustele vastamise ajal oli lubatud kasutada teksti, vastused olid kas tekstist leitavad või teksti põhjal tuletatavad. Ajalist piirangut polnud. Täidetud küsimustikud pandi ümbrikusse ja tagastati uurijale.

II etapile järgnes lepingute sisuline ja vormiline kohandamine arvestades intellektipuudega inimeste kirjaliku kõne mõistmise eripärasid, erinevate autorite teksti lihtsustamise nõuandeid ning I ja II etapi vastuste analüüsist saadud tulemusi (vt täpsemalt Lisa 11).

Kordusküsitlus ehk uuringu III etapp viidi läbi märtsi lõpus, kolm nädalat pärast II etappi. Töö käik oli sama, mis II etapi ajal.

II ja III etapi andmete töötlemiseks kodeeriti vastused arvuliseks (v.a avatud küsimus) ning sisestati andmetöötlusprogrammi Microsoft Office Excel 2016. Vastuseid hinnati kolmepallisel skaalal: õige vastus sai 2 punkti, osaliselt õige 1 punkti ning 0 punkti anti juhul, kui vastus oli vale või vastamata jäetud. Originaallepingute ja lihtsustatud lepingute mõistmisoskuse võrdlemiseks kasutati võrdlusteste – sõltuvate valimite t -testi. Gruppide võrdlemiseks kasutatud olulisuse nivoo p ning t -statistik arvutati vabavara GraphPad QuickCalcs (<http://www.graphpad.com/quickcalcs/ttest1.cfm>) abil.

Uurimuse viimase osana intervjueriti katseisikute võrgustikuliikmeid. Intervjuu käigus kogutud andmeid analüüsiti kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodil neljandal uurimisküsimusel baseeruvate teemade lõikes, lisakategooriad moodustati muudest intervjuude käigus esile kerkinud teemadest. Intervjuude transkriptidest koondati materjal antud teemade alla, seejärel materjal tihendati, tõlgendati ning lisati illustreerivad viited.

Analüüsi illustreerivad intervjuudest pärit kursiivkirjas tsitaadid, mis aitavad säilitada vastuste loogikat ja vastajate terminoloogiat.

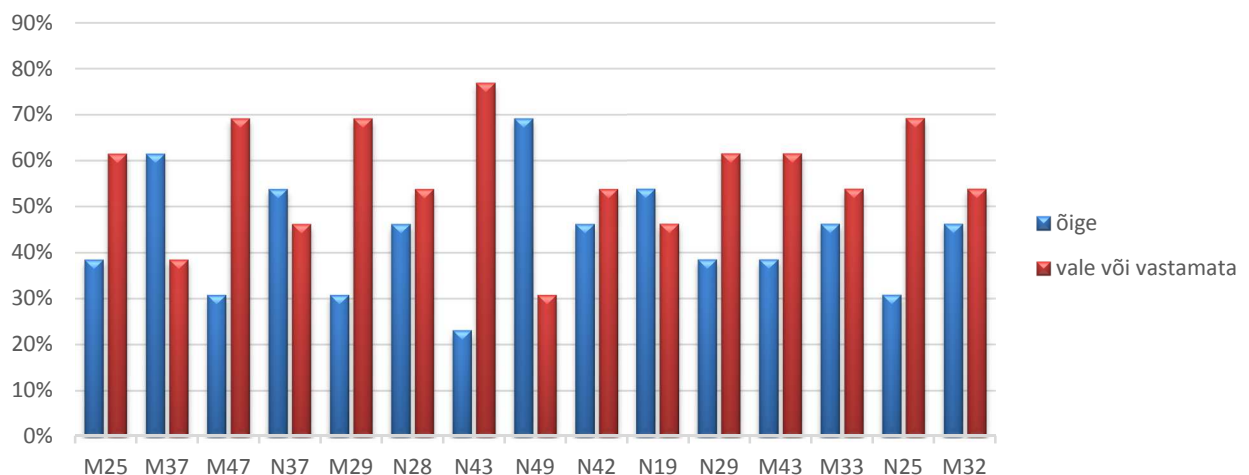
Tulemused

Uuringus osalema nõustunud 17 inimesest kaks täitsid küll uuringu esimese etapi küsimustiku (töölepinguseadusandlus ja terminite tundmine), kuid keeldusid töölepingute lugemisest, mistõttu jäeti nende tööd analüüsist välja. Kõik küsimustikud täitis 15 intellektipuudega täiskasvanut ning tulemuste hindamisel arvestati ainult nende töid.

Intellektipuudega täiskasvanute teadmised tööseadusandlusest

Tööseadusandluse tundmise uurimiseks oli küsimustikus kokku 13 küsimust, kolm neist lükkküsimused, ülejäänud valikvastustega küsimused.

Vastuste õigsust illustreerib joonis 1.

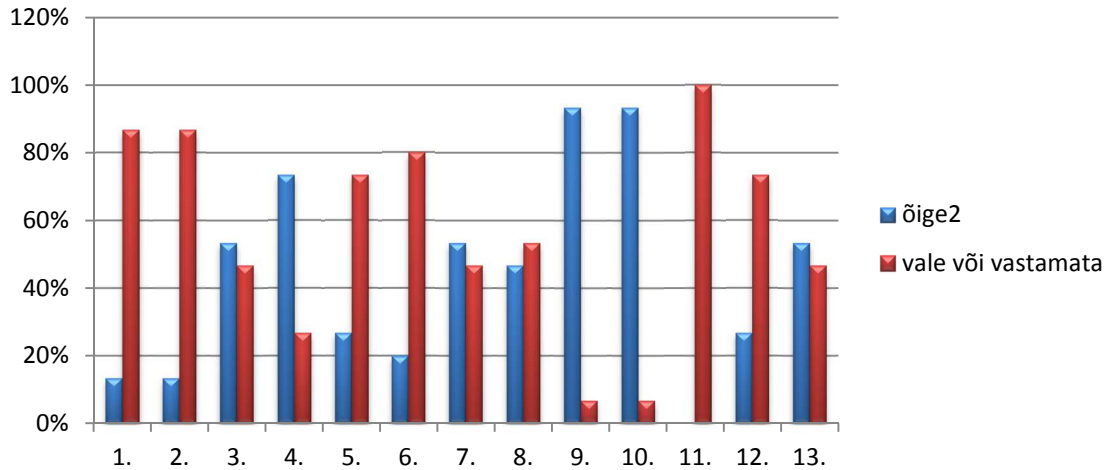

Joonis 1. Tööseadusandluse tundmine vastajate lõikes

Jooniselt näeme, et ükski vastaja ei saavutanud maksimaalset tulemust. Parim tulemus oli 69,2%, halvim tulemus 23,1%. Parima ja halvima tulemuse vahe oli 46,1%.

Kui õige vastus väärtustada 1 punktiga, siis oli kõikide vastajate võimalik maksimaalne punktisumma 195 punkti. Katseisikud said kokku 85 punkti, mis tähendab, et õigesti vastati 43,6% küsimustest.

Tööseadusandluse tundmine küsimuste lõikes on välja toodud joonisel 2.

Joonis 2. Tööseadusandluse tundmise küsimustiku tulemused küsimuste (vt Lisa 9) lõikes

Tööseadusandluse küsimustiku tulemuste analüüsimisel käsitleti valesid ja vastamata jäetud küsimusi koos ühe grupina (mitteõiged). Suhteliselt raskeks osutusid ootuspäraselt (vastusevariantideta) lükkküsimused. Lünkadesse tuli kirjutada mingi arvuline väärtus. Neli uuritavat küll teadsid, et töövõimetuspensionäridel on õigus pikemale kui 28-päevasele põhipuhkusele, kuid mitte ükski vastajatest ei teadnud täpset puhkusepäevade arvu. Vastused küsimusele 12. *Täistööajaks loetakse, kui töötaja töötab ... tundi nädalas* varieerusid suurel määral. Nädala töötundideks pakuti 6–56 tundi, õiget vastust teadis 4 inimest ehk 26,7% vastajatest. Võrdlus järgneva küsimusega 13. *Täistööajaga töötajalt eeldatakse töötamist ... tundi päevas* tõi ilmekalt esile intellektipuudega inimeste loogilise mõtlemise puudujäägid – mitu katseisikut kirjutasid mõlema küsimuse vastuseks sama arvu (8/8, 6/6) või nädala töötundideks väiksema arvu (40t) kui päevasteks töötundideks (50t). Päevaste töötundide arvu nimetas õigesti 8 inimest ehk 53,3% vastajatest. Võimalik ka, et valesti vastati seetõttu, et katseisikud ei lugenud enne lünga täitmist küsimust lõpuni.

Problemaatiliseks osutusid ka 1. ja 2. küsimus (1. *Töölepingu sõlmimisel eeldatakse, et tähtaega ei sõlmita/ tähtaeg sõlmitakse*; 2. *Tähtajalise lepingu võib sõlmida kuni üheks aastaks/ kuni kolmeks aastaks/ kuni viieks aastaks*), kus kummalegi küsimusele vastas õigesti vaid kaks inimest ehk 13,3% vastajatest. Valdav enamik katseisikutest arvas, et töölepingu sõlmimisel eeldatakse, et see sõlmitakse tähtajaliselt. Siinkohal võis vastajaid mõjutada isiklik kogemus - kõik katseisikud on toetavate teenuste kliendid ning nendega sõlmitud teenuselepingud on alati tähtajalised. Keeruliseks osutus ka küsimus 6. *Kui tööandjal ei ole töötajale tööd anda, siis ei pea sellel ajal töötajale palka maksma/ peab töötajale ikkagi maksma keskmist töötasu/ makstakse töötajale poole väiksemat töötasu*, millele vastas õigesti

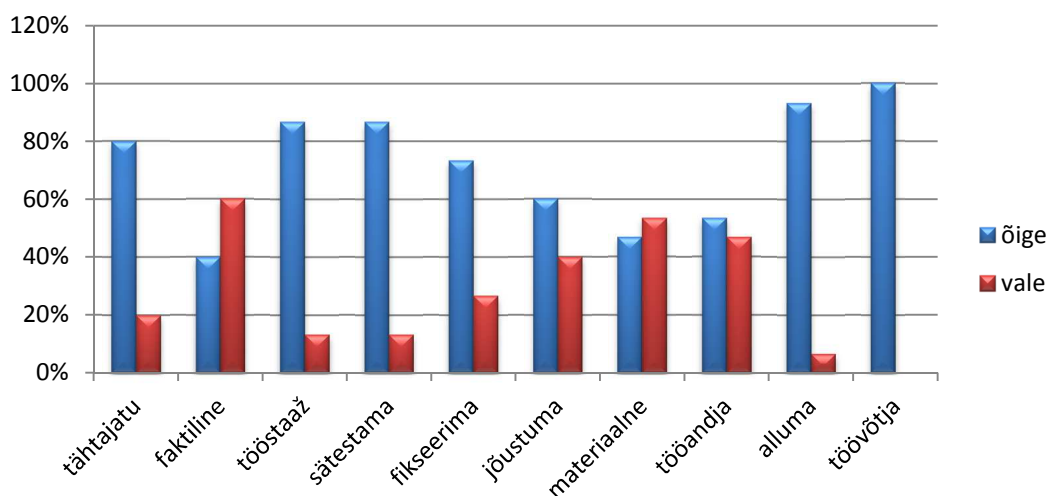
kolm vastajat ehk 20% katseisikutest. Üheksa isikut arvas, et sel juhul ei pea töötajale töötasu maksma. Puudulikult teati ka vastust küsimusele 5. *Kui palgapäev satub puhkepäevale, siis loetakse palgapäevaks puhkepäevale järgnev tööpäev/ puhkepäevale eelnev tööpäev/ palka peab alati maksma kokkulepitud päeval*, millele vastas õigesti vaid neli uuritavat. Üllatav oli üheksa uuritava arvamus, et palka peab alati maksma kokkulepitud päeval, samas kui igakuist töövõimetuspensioni makstakse neile alati puhkepäevale eelneval päeval.

Kõige paremini teati, et Tööleping sõlmitakse kirjalikult kahes eksemplaris, millest ühe saab endale töötaja, teise tööandja (küsimus 9) ning et Töölepingu mõlemale eksemplarile peavad allkirja andma nii töötaja kui töötaja (küsimus 10). Vaid üks katseisik vastas mõlemale küsimusele valesti. Edukalt vastati ka 4. küsimusele – 11 vastajat ehk 73,3% uuritavatest teadsid, et palka võib maksta rahas, mitte teenustes ega asjades. Suhteliselt edukalt vastati küsimustele, mis käsitlesid töölepingu muutmist ning riigipühadeaegset töötasu, kus mõlemale küsimusele vastas õigesti kaheksa katseisikut ehk 53,3% vastajatest.

Kokkuvõtteks leiti, et uuringus osalenud intellektipuudega täiskasvanute teadmised töötamisega seotud õigustest ja kohustustest on puudulikud.

Töölepingu tekstides kasutatud terminite tundmine

Töölepingute tekstides kasutatakse sageli väljendeid ja spetsiifilisi termineid, mis igapäevases kõnepruugis laia kasutust ei leia. Uurimistöö autor valis terminite mõistmise uurimiseks töölepingutest välja lepingu mõistmise seisukohast 10 olulist terminit, mis esitati üksiksõnana. Terminite tundmine on välja toodud joonisel 3.

Joonis 3. Terminite tundmine

Tulemuste analüüsimisel käsitleti valesid ja vastamata jäetud küsimusi koos ühe grupina (mitteõiged). Küsitluse tulemusel selgus, et töölepingutes sisalduvate terminite tundmine on üsna hea. Kui õige vastus väärtustada 1 punktiga, siis oli kõikide vastajate võimalik maksimaalne punktisumma 150. Kõikide katseisikute punktisumma kokku oli 108 punkti, mis tähendab, et keskmiselt tunti 72% valitud terminitest. Kõige paremini tunti terminit “*töövõtja*”, mida teadsid kõik vastajad. Väga hästi tunti ka terminit “*alluma*”, mida teadis 14 katseisikut ehk 93,3% vastajatest. Termineid “*tööstaaž*” ja “*sätetama*” tundis 13 katseisikut ehk 86,7% vastajatest.

Kõige vähem tunti terminit “*faktiline*”, mida teadis vaid kuus vastajat ehk 40% uuritavatest. Terminit “*faktiline*” tähenduseks pakkus viis vastajat *taktitundeline*. Eksituse põhjuseks võib olla antud sõnade häälikulise koostise sarnasus, mis on kooskõlas Maret Auna (2010) magistritöös leituga. Terminit “*materiaalne*” teadis samuti alla poole vastajatest – 46,7% ehk seitse katseisikut. Neli inimest pakkusid terminit “*materiaalne*” vasteks “*vaimne*” ehk terminit antonüümi, kolm isikut jättis vastepakkumata. Ka terminit “*tööandja*” tundsid vaid üle poole (53,3%) vastajatest ehk kaheksa katseisikut. Ilmselt eksitas uuritavaid etteantud vastusevariantide sõnastus: “*inimene või asutus, kes annab töötajale mistahes tööd*” pro “*inimene või asutus, kes annab töötajale tasulist tööd*”. Viis uuritavat pakkus, et “*tööandja*” on “*inimene või asutus, kes pakub töötajale mistahes tööd*”, mis on töölepingu konteksti arvestades vale vastus, kuid igapäevases kõnepruugis õige. Võimalik, et teises sõnastuses vastusevariant oleks andnud terminit “*tööandja*” tundmisel parema tulemuse.

Töölepingu tekstide mõistmine

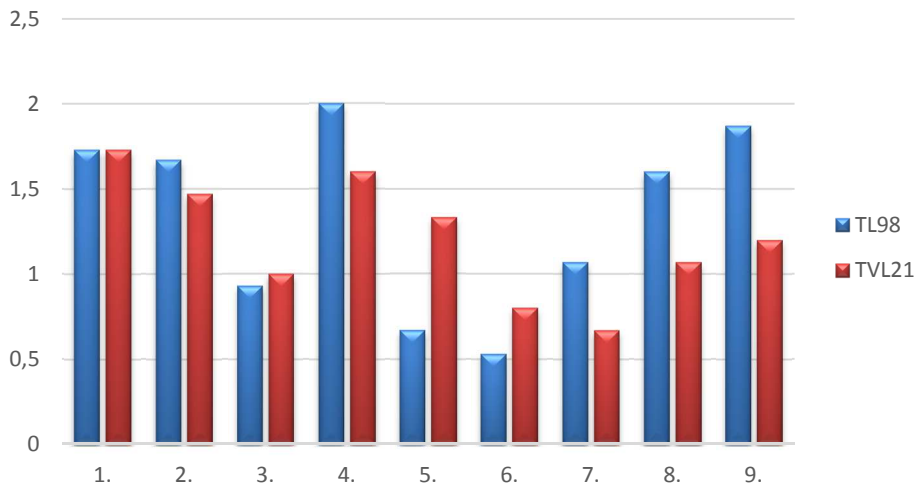
Töölepingu tekstide mõistmise küsimustikus oli kokku 10 küsimust. Üks neist (kümnes) oli avatud küsimus, mis jäeti esialgsest analüüsist välja. Tulemuste hindamisel osutusid raskeks juhtumid, kus lisaks õigele vastusele oli antud liigset infot või vastus oli vastaja elukogemuse kohaselt õige (*Kust saab Mari infot oma tööülesannete kohta? Tööandjalt pro ametijuhendist*), kuid teksti mõistmise seisukohast vale. Sel juhul hinnati vastust 1 punktiga. Enamasti hindas töö autor vastuseid ise, kuid keerulisemate juhtumite korral konsulteeris juhendajaga.

II etapp viidi läbi originaaltöölepingute tekste (TL98 ja TVL21) kasutades (vt Lisa 1 ja Lisa 2). Töölepingu nr 98 vastuste analüüsimisel selgus, et üheksast küsimusest kolme vastuste eest saadi keskmiselt vähem kui üks punkt (vahemikus 0,53–0,93). Kõige keerulisem oli katseisikute jaoks küsimus 6. *Kui suur on Mari töötasu, mille ta ühes kuus kätte saab?* Enamus katseisikustest (11 inimest) vastas, et Mari saab kätte 250 eurot. Valede vastuse suur

arv võis tuleneda asjaolust, et töötasu suuruse ja maksustamise info ei olnud töölepingus kõrvuti, vaid kahes erinevas alapunktis ning lisaks oli lausete vahel info palga maksmise aja kohta. Küsimusele 5. *Kust saab Mari infot oma tööülesannete kohta?* vastas täpselt (ametijuhendist) vaid kaks inimest. Kuus vastajat vastasid, et infot tööülesannete kohta saab tööandjalt. Küsimuse 3. *Kui kaua Mari tööleping kehtib?* vastuseks pakuti viiel korral katseaja lõpukuupäeva.

Kõik uuritavad vastasid õigesti küsimusele 4. *Kust saab Mari tööks vajalikud vahendid?* Väga hästi vastati ka küsimusele 9. *Kui Mari tööleping lõpeb, siis millal peab ta tööandjale tagasi andma töövahendid?*, kus ainult üks katseisik valis vale vastuse (*Mari võib töövahendid tagasi anda siis, kui tal on võimalik*).

Vastuste eest saadud keskmised punktid on välja toodud joonisel 4.

Märkus. TL98 – originaaltööleping nr 98; TVL21 – originaaltöövõtuleping nr 21

Joonis 4. Originaaltöölepingute küsimustikele vastamisel saadud keskmised punktid küsimuste kaupa

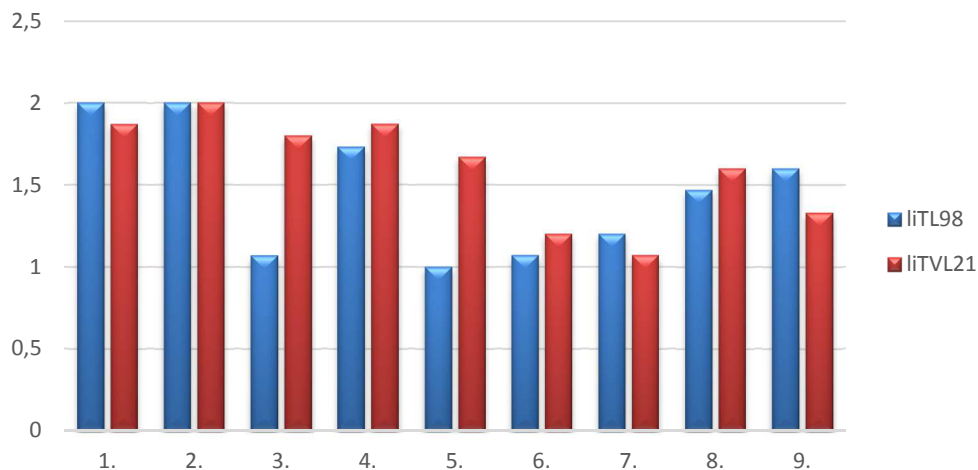
Töövõtulepingu nr 21 analüüsimisel tuli välja, et kahe küsimuse vastuste eest saadi keskmiselt vähem kui üks punkt (vahemikus 0,67–0,8). Kõige raskemaks osutus küsimus 7. *Kui tööandja soovib Kalle töötasu suurendada, siis...* . Kõige sagedamini (9 korral) vastati, et *piisab, kui Kalle ja tema ülemus omavahel suuliselt kokku lepivad*. Küsimusele 6. *Kui suur on Kalle töötasu, mille ta kätte saab?* vastati natuke paremini kui Töölepingu nr 98 puhul, kuid keskmine tulemus jäi siiski kesiseks (0,8 punkti). Kõige paremini mõisteti küsimust 1. *Millal on Kalle esimene tööpäev?*, kus keskmiselt saadi 1,73 punkti.

Kahe originaallepingu tulemuste võrdluses leiti, et Töölepingut nr 98 (TL98) mõisteti veidi paremini kui Töövõtulepingut nr 21 (TVL21). Töölepingu nr 98 puhul oli õigeid vastuseid 67% ja töövõtulepingu nr 21 puhul 60%. Õige vastuse eest saadi 2 punkti, seega oli 15 katseisiku maksimaalne punktisumma 270 punkti. TL98 puhul said katseisikud kokku 181 punkti, TVL21 puhul saadi kokku 163 punkti.

Küsimustike 8. ja 9. küsimust ei saa omavahel võrrelda, kuna need on tulenevalt töölepingute sisust erinevad. Kuigi Töövõtulepingut nr 21 mõisteti üldiselt kehvemini, vastati kolmele küsimusele paremini kui Töölepingu nr 98 puhul. Küsimuse 5. *Kust saab Mari/Kalle infot on tööülesannete kohta?* vastuste eest saadud keskmine punktisumma TL98 puhul oli 0,67 (õige vastus *ametijuhendist*), TVL21 puhul aga 1,33 punkti (õige vastus *tööandjalt*). Samas ei pruugi see näidata teksti paremat mõistmist, kuna esimesel juhul vastati samuti kuuel juhul, et infot saab tööandjalt. Samuti kajastus vastajate elukogemus küsimusele 3. *Kui kaua Mari/Kalle tööleping kehtib?* vastates – esimesel juhul saadi keskmisel 0,93 punkti, teisel aga 1,47 punkti (mõlemal juhul otsiti vastuseks tekstist kuupäeva, kuid esimene leping oli tähtajatu). Töövõtulepingu nr 21 puhul mõisteti pisut paremini küsimust 6. *Kui suur on Kalle töötasu, mille ta kätte saab?* Keskmiselt saadi sellele küsimusele vastamisel 0,8 punkti (TL98 saadi 0,53 punkti).

Uurimuse III etapis loeti lihtsustatud töölepingute (liTL98 ja liTVL21) tekste (Lisa 3 ja Lisa 4). Lihtsustamise positiivset mõju näitab see, et lihtsustatud töölepingu tekstide lugemisel ei saadud ühegi vastuse keskmiseks punktisummaks alla ühe punkti. Lihtsustatud lepingute tekstide võrdluses leiti, et töövõtulepingut nr 21 mõisteti teisel korral paremini kui töölepingut nr 98 (õigeid vastuseid vastavalt 80% ja 73%; liTVL21 eest saadi kokku 216 punkti, liTL98 eest 197 punkti).

Lihtsustatud töölepingute tulemuste võrdlus on toodud alloleval joonisel 5.

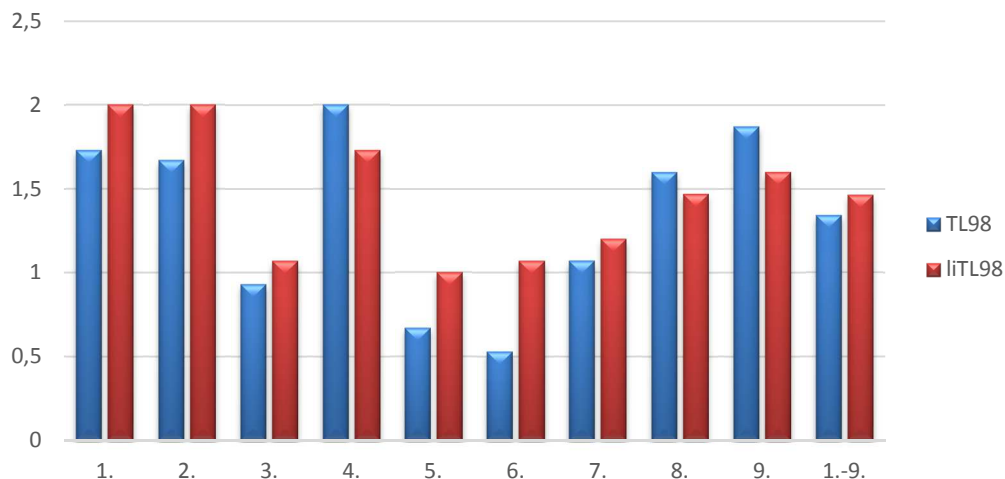
Märkus. liTL98 – töölepingu nr 98 lihtsustatud variant; liTVL21 – töövõtulepingu nr 21 lihtsustatud variant.

Joonis 5. Lihtsustatud töölepingute küsimustikele vastamisel saadud keskmised punktid küsimuste kaupa

Lihtsustatud töölepingu nr 98 analüüsimisel selgus, et kõige raskemaks jäid samad küsimused, mis originaallepingu puhulgi (küsimused 3, 5 ja 6). Keskmine punktisumma nende küsimuste vastuste eest siiski tõusis, võrreldes originaaltekstide tulemustega, jäädes vahemikku 1–1,07 punkti. Kuigi küsimused 5 ja 6 jäid endiselt raskeks, vastati neile sel korral siiski oluliselt paremini kui esimesel korral (punktide vahed võrreldes originaallepinguga vastavalt 0,33 ja 0,54). Kõik uuritavad vastasid õigesti küsimustele *Millal on Siimu esimene tööpäev?* ja *Kellena Siim tööle hakkab?* (keskmine punktisumma tõus vastavalt 0,27 ja 0,33).

Üllatusena langes pisut kolme küsimuse vastuste keskmine punktisumma (vahemikus 1,47 – 1,73) võrreldes originaalteksti tulemustega (vahemikus 1,6–2).

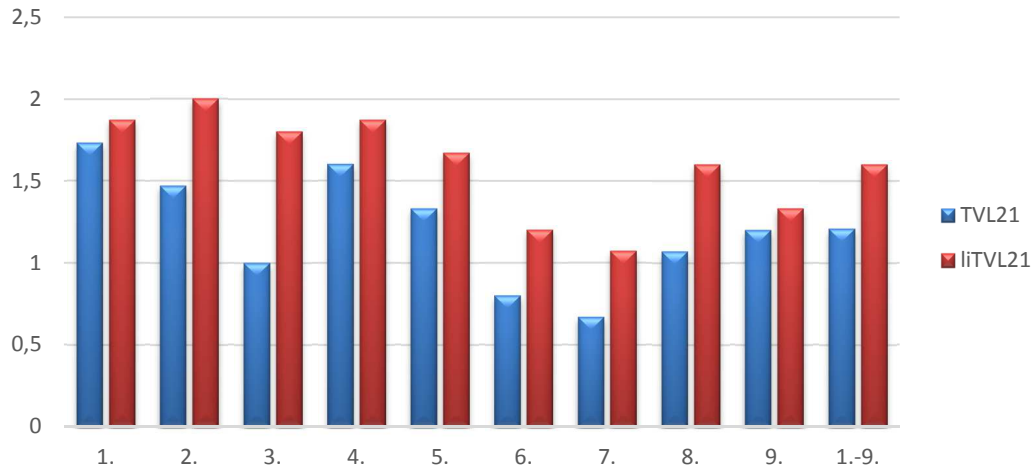
Originaal- ja lihtsustatud töölepingu nr 98 tulemuste võrdlus küsimuste kaupa on toodud joonisel 6.

Joonis 6. Originaal- ja lihtsustatud töölepingu nr 98 küsimustikele vastamisel saadud keskmised punktid küsimuste kaupa

Lihtsustatud töövõtulepingu nr 21 küsimuste vastuste analüüsil ilmnes, et kõikide vastuste keskmine punktisumma tõusis. Kõige raskemaks jäid endiselt küsimused 6. *Kui suur on Miku töötasu, mille ta ühes kuus kätte saab?* ja 7. *Kui tööandja soovib Miku töötasu suurendada, siis...* (keskmised punktisummad vastavalt 1,2 ja 1,07). Samas tõusis nende küsimuste vastuste keskmine tulemus eelmise korraga võrreldes keskmiselt 0,4 punkti võrra. Oluliselt paremini vastati ka küsimustele 2. *Mis tööd Mikk tegema hakkab?* ja 8. *Kui ülemus ei ole rahul Miku tööga, siis...*. Keskmiselt saadi antud küsimustele vastates 0,53 punkti rohkem kui eelmisel korral. Kõige rohkem tõusis keskmine punktisumma küsimuse 3. *Kui kaua Miku tööleping kehtib?* puhul – tervelt 0,8 punkti. Kõige paremini vastati küsimusele 2. *Mis tööd Mikk tegema hakkab?*, kus polnud enam ühtegi vale vastust. Originaallepingus ei olnud ametikoht otseselt märgitud (... *territooriumi korrashoid, prügikastide tühjendamine*), lihtsustatud lepingus oli ametikoha nimetus eraldi välja toodud (*majahoidja*).

Originaal- ja lihtsustatud töövõtulepingu nr 21 tulemuste võrdlus küsimuste kaupa on toodud joonisel 7.

Joonis 7. Originaal- ja lihtsustatud töövõtulepingu nr 21 küsimustikele vastamisel saadud keskmised punktid küsimuste kaupa

Originaal- ja lihtsustatud töölepingu nr 98 ja töövõtulepingu nr 21 tekstidega seotud küsitluste keskmised tulemused ja standardhälbed on toodud tabelis 1.

Sõltuvate valimite t -test näitab, et originaal- ja lihtsustatud töölepingute (TL98 ja liTL98) mõistmise küsitluse tulemused küll paranesid, kuid erinevus ei ole statistiliselt oluline.

Tabel 1. Originaal- ja lihtsustatud töölepingute küsitluste tulemused

	keskmine	SH	t	p
TL98	12,07	3,77		
liTL98	13,13	3,07		
Erinevus			1,1556	0,2672
TVL21	10,87	3,36		
liTVL21	14,40	3,20		
Erinevus			5,2887	0,0001

Märkus. TL98 – originaaltööleping nr 98; liTL98 – lihtsustatud tööleping nr 98; TVL21 – originaaltöövõtuleping nr 21; liTVL21 – lihtsustatud töövõtuleping nr 21; SH – standardhälve; t – t -statistik; p – olulisuse nivoo.

Sõltuvate valimite t -test näitab, et originaal- ja lihtsustatud töövõtulepingute (TVL21 ja liTVL21) mõistmise küsitluse tulemuste erinevus on statistiliselt väga oluline.

Originaal- ja lihtsustatud lepingute küsitluste keskmised tulemused on välja toodud tabelis 2 (Lisa 12).

Madalate tulemuste võimalikud põhjused selgusid nii planeeritud vaatluste kui ka eelnevalt planeerimata kooslugemise käigus. Vaatluste käigus märkas uurija järgmist: uuritavad ei ole harjunud lugema, paljud veerisid vaikselt; ei suudetud keskenduda ega tekstis

orienteeruda; esinesid mälu- ja/või tähelepanuprobleemid – unustati töölepingu nr 98 puhul lehe teist poolt lugeda, vaatamata eelnevale juhendile (abi – *keera lehte, loe teiselt poolt edasi!*); tööjuhend vajab üle kordamist (*küsimus nr 10 on sinu enda kohta, selle vastust sa tekstist ei leia*); tajuprobleemid – vastus märgiti valele joonele (ühe küsimuse vastus teise küsimuse alla). Positiivse aspektina ilmnas, et valdav enamik uuritavatest ei ole nõus valikvastustega küsimustele huupi vastama. Vastuse mitteteadmisel jäeti vastus pigem märkimata.

Lihtsustatud lepingute lugemist vaadeldes ilmnas, et kavandatud protseduur ei andnud soovitud tulemusi – uuritavad tegid vaatamata tekstide lihtsustamisele siiski palju vigu. Seetõttu otsustati koos teksti analüüsida ning välja selgitada, millise abiga leitakse küsimustele õiged vastused, et saada ülevaade toimivatest abistamise võtetest. Katseisikute abistamiseks kasutati suunavaid küsimusi, et teada saada, millise abiga uuritavad valesti vastatud küsimustele õiged vastused suudavad leida. Vastuseid enam muuta ei tohtinud, paranduste vältimiseks tagastasid katseisikud kirjutusvahendid uurijale.

Näiteks küsimuse 7. *Kui tööandja soovib X töötasu suurendada, siis...* puhul ei mõistnud uuritavad, et töötasu muutmine tähendab ühtlasi lepingu muutust. Õigete vastuste leidmiseks vajati nii selle kui teiste küsimuste puhul abi tekstis orienteerumisel (*Vaata, millise punkti all on juttu töötasust? Loe alapunkti 4.1.; Leia, kus on juttu lepingu muutmisest! Loe alapunkti 10.1.*), abistavaid/ suunavaid küsimusi seoste loomiseks (*Kui töötasu suureneb, kas siis leping muutub? Kui praegu on 250€, hiljem 300€, kas siis muutus?*) ning tähelepanu juhtimist (*Vastuse leidmiseks loe järgmine lause ka!*). Selgus, et paljudel katseisikutel on lisaks lugemistehnilised probleemid – enamik loeb aeglaselt, mitu inimest loeb veerides ning aimamisi, jättes ära sõnalõppe või lugedes neid valesti. Vastuseid küsimustele otsiti ühe lause piires, siinjuures oli abi juhendist *Loe edasi!* Samuti kiputi kiirustama, ei loetud teksti tähelepanelikult.

Uuritavate suhtumine töölepingus kirjeldatud töötingimustesse.

Küsimustikus oli lisaks tekstide mõistmise väljaselgitamiseks mõeldud küsimustele ka lisaküsimus, millega sooviti teada saada katseisikute suhtumist lepingus kirjeldatud töötingimustesse. Taheti teada, kas uuritav sooviks lepingus kirjeldatud töötingimustel töötada ning miks. Originaaltöölepingu nr 98 vastuseid analüüsides selgus, et kirjeldatud tingimustel oli puhastusteenidajana nõus töötama 53,3% vastajatest ehk 8 uuritavat. Antud tööd ei soovinud teha 4 inimest ehk 26,7% vastajatest. Ülejäänud 20% ei osanud küsimusele vastata (*ei tea, ei oskagi öelda*), jätsid vastamata või andsid mitteasjakohase vastuse. Töösoovijatest

kaks tõi põhjuseks töö iseloomu (*See on hea ja tõsine töö*), kolm inimest tõi endast lähtuvad põhjused (... *sest ma tahan tööl käia*), üks vastaja tõi põhjuseks palga (... *et palk on vastav*) ja kahe inimese põhjendus oli ebaloogiline (*Soovin, sest ta teab seadusi. Sest töötajad on toredad ja sõbralikud*). Eitavalt vastanutest kolme põhjused olid endast lähtuvad (*Ei soovi, olen vabakutseline kunstnik. Ei, hea terav silmanägemine peab olema. Mulle ei sobi see töö*). Lihtsustatud töölepingus nr 98 oli ametikoha nimetus muudetud köögi abitööliseks. Vastuste analüüsil ilmnes, et kirjeldatud tingimustel soovis töötada 40% uuritavatest ehk 6 vastajat. Eitavalt vastas 4 inimest ehk 26,7%. Ülejäänud 5 inimest ei osanud küsimusele vastata, vastasid mitteasjakohaselt või jätsid vastuse märkimata. Töösoovijatest kaks tõi nõusoleku põhjuseks töö iseloomuga seonduva (*Jah, kuna on lihtne. Jah, sest seal on tööülesandeid rohkem*), kaks vastajat tõi põhjuseks palga (*sest peale palga makstakse väga hea töö eest preemiat; sest palk on vastav*) ja üks vastaja andis ebaloogilise põhjenduse (*soovin küll, sest ta teab, mis tegema peab*). Tööd mitte soovinutest tõi üks uuritav keeldumise põhjusena välja töö iseloomu (*ei taha raske töö*), üks isik enda võimekuse (*ei soovi, ma ei oska süüa teha*) ja üks isik põhjendas vastust töölepingust loetuga (*ei, sest temale jääb varaline vastutus, teda kontrollitakse*).

Töövõtulepingu nr 21 puhul oli nii originaal- kui lihtsustatud lepingus kirjeldatud majahoidja töötingimusi. Originaallepingu puhul vastas jaatavalt 5 vastajat ehk 33,3% uuritavatest. Eitava vastuse andis 7 inimest ehk 46,7% vastajatest ning vastamata jättis, ei osanud vastata või mitteasjakohase vastuse andis 3 vastajat. Töösoovijatest kaks tõi põhjendusena välja töö iseloomu (*see on norm töökoht; töö pole raske*) ning kaks inimest palga (*tahan palka saada; sest palk on vastav*). Eitavalt vastanutest kaks põhjendas vastust endast lähtuvalt (*ei kuna ei sobi mulle see; ei soovi, olen vabakutseline kunstnik*), üks inimene tõi põhjuseks töö iseloomu (*see töö natuke raske*) ning kaks inimest tõi põhjuseks lepingu sõnastuse (*ei soovi, sest leping on valesti kirjutatud; ei, sest tööandjal on õigus lõpetada leping ilma minu nõusolekuta*). Lihtsustatud töövõtulepingu nr 21 lugemise järgselt anti mõnevõrra teistsuguseid vastuseid – antud töötingimustel soovis töötada vaid 26,7% vastajatest ehk 4 inimest, 3 vastajat ehk 20% andsid eitava vastuse ning ülejäänud vastajad ei osanud vastata, vastasid mitteasjakohaselt või jätsid vastuse märkimata. Vastuste põhjendused olid endast lähtuvad (*soovin, sest see oleks mulle sobiv töö; ei soovi, ma ei tule selle tööga toime*) või palgaga seotud (*soovin, sest palk on vastav*). Stereotüüpse vastuse “...sest palk on vastav” andis kõikide lepingute puhul valimi ainus töökogemuseta katseisik.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et vastajad ilmselt ei mõistnud neile esitatud küsimust, kuna oma valikut põhjendades ei arvestanud nad lepingus kirjas olevaid tingimusi, vaid hinnang anti pigem lepingus märgitud töö iseloomu või enda sobivuse kohta pakutud ametikohale.

Võrgustikuliikmete hinnangud töölepingute mittemõistmise ja /või tööseadusandluse mittetundmisega seonduvate probleemide kohta

Uuringu viimase osana intervjueriti katseisikute võrgustikuliikmeid, et teada saada, milliseid probleeme on uuritavatel tööalaselt ette tulnud seoses töölepingute mittemõistmise ja/või tööseadusandluse mittetundmisega. Lisaks uuriti, milliseid lisaprobleeme katseisikutel on tööl esinenud. Intervjueritavaid oli seitse – viis tegevusjuhendajat ning kaks lapsevanemat, kes andsid infot kokku 11 uuritava kohta. Kõnealused uuritavad, kelle kohta infot küsiti, on töötanud või töötasid intervjuu ajal ehituses/ toitlustuses/ matusebüroos abitöölisena ning kojamehena, koristajana, administraatorina või abiõmblejana.

Kõik intervjueritavad hindasid katseisikute teadmisi tööseadusandlusest ning nende võimet töölepingu tekste mõista piiratuks. Töölepingute mittemõistmisest tulenevate probleemidena märgiti mitmel korral, et uuritavad ei loe lepingut enne allkirjastamist korralikult läbi, nad vajavad töölepingu tingimuste mõistmiseks lisaselgitusi ja koos lugemist. Kolme inimese kohta öeldi, et mõistab lepingut rahuldavalt või hästi. Konkreetsete probleemidena toodi välja väga erinevaid vahejuhtumeid. Ühel juhul ei mõistetud palgapäevaks märgitud ajavahemikku 1.-10.kuupäev, vaid arvati, et töötasu peab alati laekuma 1. kuupäeval. Samuti on juhtunud, et ei mõisteta tööülesandeid (*ei saanud aru, et asjad tuleb tagasi oma kohale panna, jättis kõik vedelema*) ega tööaega (*ei saanud aru, et kui on ette nähtud 2 tundi töötmist, siis peabki 2 tundi olema tööl; ta ei saanud täistööajast aru, puudus töölt*). Ühel juhul ei saanud inimene aru, et ebakvaliteetne töö tuleb ümber teha peale tööaega. Töölepingu mittemõistmisest tulenevalt tekkis ühel inimesel probleeme konfidentsiaalsusnõudest kinnipidamisega (*ta levitas infot ... klientide kohta*). Ühe inimese puhul toodi suurima probleemina välja töökoormuse mittemõistmine (... *sõlmis suurema koormusega lepingu, ise arvas, et teeb ületunde ja saab rohkem raha. Sama asi öötööga – ise andis allkirja, aga arvas, et teeb jälle ületunde suurema raha eest*). Üks uuritav lasi end rahaliselt ära kasutada, sest ei mõistnud lepingut (*ta ei näidanud kellelegi lepingut, pärast sai kuu eest ainult 109 eurot*). Sama inimese kohta öeldi, et iseseisvalt ta enam ühtki lepingut ei allkirjasta, kuna sai aru, et ei mõista kõike.

Tööseadusandlust ei tunne võrgustikuliikmete sõnul enamik uuritavatest. Vaid kahe inimese kohta avaldati arvamust, et teab oma õigusi ning oskab neid ka nõuda (*tugiisikuga töö*

lõppemisel küsis ise uut lepingut; teab oma õigusi ja nõuab neid, vajadusel otsib ka netist). Ülejäänute puhul leiti, et on suur oht nende ärakasutamisele. Õiguste ja kohustustega seoses toodi esile erinevaid probleeme – töötasu (...*vajas alguses korduvalt selgitamist, et maksud lähevad maha, terve summa pankka ei tule; ei tea oma õigusi, töötas kunagi toidu eest*), puhkus (... *tahtis kolme kuu pärast kaks nädalat puhkust saada*), täistööaeg (*ei saa aru, et täistööaeg on 8 tundi päevas*), tööandja teavitamine (... *ei andnud teada, et enam ei taha töötada, ei läinud ühel päeval enam tööle; ...puudus töölt, lihtsalt ei andnud teada*). Kõik intervjueeritavad ütlesid, et isegi kui oma õigusi teatakse, ei julgeta nende eest seista, kuna vajadus kuhugi kuuluda ja vajalik olla on uuritavate jaoks väga tähtis.

Lisaks eelnevale uuriti intervjueeritavatel muude tööle ette tulnud probleemide kohta. Kaheksa uuritava kohta öeldi, et nad vajavad tööle pidevat juhendamist ja tööülesannete selgitamist, lisaks võtab neil tööülesannete õppimine kaua aega ning ise nad uut tegevust ei algata, kuigi teavad, mida edasi peaks tegema. Intervjuude analüüsil selgus, et uuritavatel on tööalaselt ette tulnud väga erinevaid probleeme – töö kvaliteet (*Teeb kiirustades, lohakalt, ei saanud hakkama. Sellepärast lõpetati leping ka; Kahtlustan, et ta on laisk, ootab, et keegi tema eest töö ära teeks; Hindas ennast üle, ei tulnud tööülesannetega toime; Rikub lepingut, ei täida tööülesandeid, lükkab oma ülesandeid teiste peale*); käitumisprobleemid (*Räägib palju, tüütab kolleege. Teeb naistele kohatuid lähenemiskatseid verbaalselt ja füüsiliselt; Käitub klientide ja kolleegidega üleolevalt, õigustab oma halba käitumist; Läks purjus peaga tööle, lõhkus kalli masina, peale seda vallandati töölt; Targutab palju*); hügieen (*aeg-ajalt on probleemid hügieeniga, haiseb, pesemata*); riietus (*kannab liiga paljastavaid riideid*); tervis (*kaebab “haigusi”, kui ei viitsi töötada;... võib üle töötada, ei oska “ei” öelda, sellepärast on tihti ka sinisel lehel*). Intervjueeritavad tõid välja, et uuritavad on tööülesannete täitmisel sageli ebakindlad, vajavad pidevat kinnitust tehtud tööle.

Arutelu

Magistritöö eesmärgiks oli kirjeldada intellektipuudega täiskasvanute raskusi töölepingute mõistmisel. Selleks viidi läbi kolm küsitlust: esimeses küsitluses uuriti tööseadusandluse ja töölepingutes sisalduvate terminite tundmist; teises küsitluses uuriti, kuidas uuritavad mõistavad originaaltöölepinguid ning kolmandas küsitluses uuriti, kuidas mõistetakse lihtsustatud töölepinguid. Kõigis kolmes küsitluses kasutati kirjalikke küsimustikke. Lisaks uuriti, milliseid probleeme katseisikutel on esinenud töölepingute

mittemõistmise või tööseadusandluse mittetundmise tõttu. Selleks intervjueriti uuritavate võrgustikuliikmeid.

Eelnevates uuringutes oli leitud, et põhikooli lihtsustatud õppe lõpetajad ei mõista tekste piisavalt. Teoreetilisest kirjandusest oli teada, et intellektipuudega inimeste probleemid täiskasvanueas sageli süvenevad. Seetõttu eeldati, et täiskasvanud intellektipuudega inimesed ei mõista töölepingu tekstides sisalduvat infot. Originaaltöölepingute küsitluste keskmised tulemused kolmepallisel skaalal (0–2) olid 1,34 ja 1,21 punkti küsimuse kohta (vastavalt TL98 ja TVL21) ning lihtsustatud töölepingute küsitluste keskmised tulemused olid 1,46 ja 1,6 punkti küsimuse kohta (vastavalt liTL98 ja liTVL21).

Esimest uurimisküsimust püstitades taheti teada, millised raskused esinevad intellektipuudega täiskasvanutel töölepingute mõistmisel. Selgus, et intellektipuudega täiskasvanutel esineb töölepingute mõistmisel mitmeid raskusi. Üldiselt vastati paremini küsimustele, mille vastus oli tekstist ühe lause piires otseselt leitav. Seejuures ilmnes, et uuritavate isiklik kogemus võib õige vastuse leidmist takistada. Ilmekalt tuli isiklik kogemus segava faktorina esile tähtajatust lepingust lepingu lõpukuupäeva otsides, kuigi tekstis oli selgelt väljendatud, et tööleping on tähtjatu. Isikliku kogemuse baasilt pakuti ka, et infot tööülesannete kohta saab tööandjalt. Siin võib põhjuseks olla asjaolu, et uuritavad on tööülesandeid täites vajanud sageli otsest tööandjapoolset juhendamist.

Kehvemini vastati küsimustele, millele vastuse leidmiseks oli vajalik midagi järeltada, osalause või mitme lause info ühendada või kui vastuse leidmiseks oli tarvis sooritada muuteoperatsioone. Samuti osutus keeruliseks vastuse leidmine küsimustele, mille vastus peitus pikkades keerulistes ja/või võõrsõnu sisaldavates lausetes.

Uurimuses leiti ka, et alati ei vii teksti lihtsustamine tulemuste paranemiseni. Mõnikord on vajalik näiteks lauset hoopis pikendada, lisades selgituse, milleks midagi vaja on. See näitab, et ainult lausete lühendamisest ei piisa teksti mõistmise tagamiseks. Samuti selgus, et küsimusele õige vastuse leidmist mõjutavad sõnajärg lauses ning lause kohta käiva küsimuse rõhuasetus. Kui lause sõnajärje ning küsimuse rõhuasetus on samad, leitakse õige vastus lihtsamini.

Hage (2003) sõnul on tarbetekstide eesmärk jagada lugejale informatsiooni ja suunata teda õigesti tegutsema. Karlep (1999) aga väidab, et intellektipuudega õpilaste teksti mõistmine jääb alati piiratuks. Käesolevas uuringus leiti, et uuritavate tekstianalüüsi oskused ei ole piisavad, et mõista töölepingut tööalaseks toimetulekuks vajalikul määral. Töölepingu tingimuste mõistmiseks vajavad nad juhendamist teksti lugemisel ja analüüsimisel, mis on

kooskõlas Karlepi (1999, 2003) väitega, et sidustekstide mõtestatud tajumine jääb puudulikuks ning analüüsioperatsioone vallatakse vaid vähesel määral.

Karlepi (1999) järgi mõjutab teksti mõistmist ka teksti olulisus lugeja jaoks: motivatsioon tekstist aru saada on suurem isikliku huvi korral, huvi puudumisel ei pruugi lugeja otsida teksti mõtet, lugemine toimub mehaaniliselt. Seetõttu oli teksti mõistmise uurimiseks mõeldud küsimustikes lisaküsimus, millega taheti teada saada uuritavate suhtumist antud töötingimustesse. Selgus, et enamikul uuritavatest puudus huvi lepingus kirjeldatud tingimustel töötada. Võib oletada, et ebaloogiliselt vastatud või vastamata jäetud küsimuste suhteliselt suur hulk võis tuleneda uuritavate vähesest huvist nende tekstide vastu või siis ei mõistetud täpselt küsimuse olemust. Võimalik ka, et iseenda töölepinguid loeksid ja mõistaksid uuritavad paremini.

Teise uurimisküsimusega taheti teada, mida teavad täiskasvanud intellektipuudega inimesed tööseadusandlusest. Vastuste analüüsil selgus, et uuritavate teadmised enda tööga seotud seaduslikest õigustest ja kohustustest on napid. Kõige paremini teati, et tööleping koostatakse kahes töötaja ja tööandja poolt allkirjastatud eksemplaris, millest kumbki pool saab endale ühe eksemplari. Arvatavasti vastati õigesti oma kogemuse baasilt – erihoolekandelepingud sõlmitakse samadel alustel. Uuritavad teadsid enamasti ka, et palka tuleb töö eest maksta rahas, mitte asjades või teenustes. Vaid umbes pooled katseisikud teadsid töölepingu muutmise ja riigipühadeaegse tööga seotud õigusi ning täistööajaga töötaja päevast töökoormust. Ülejäänud küsimuste puhul olid uuritavate teadmised väga puudulikud. Oma õiguste puudulik teadmine teeb uuritavatest potentsiaalsed pettuse ohvrid isegi juhul, kui töölepingu teksti mõistetakse. Seadusest tulenevate kohustuste mittetundmine võib viia töösuhtes kohustuste eiramiseni ning tuua endaga kaasa probleeme tööandjaga.

Kolmanda uurimisküsimusega sooviti teada saada, kuidas tunnevad intellektipuudega täiskasvanud töölepingu tekstides kasutatud termineid. Karlepi (1999) sõnul on intellektipuudega õpilaste sõnavara väike ning semantiliselt vaene. Üldjoontes võib öelda, et uuritavad tundsid töölepingu tekstidest valitud termineid üsna hästi, mis annab alust arvata, et elukogemuse lisandudes täieneb ka sõnavara, jäädes siiski kesiseks. Selgus, et kõige kehvemini tunti võõrsõnalisi termineid “faktiline” ja “materiaalne”, mis jäeti kohandatud lepingutest ka välja. Terminite hea tundmine annab alust arvata, et töölepingu mõistmist valitud terminid ei mõjutanud või mõjutasid vähesel määral.

Neljanda uurimisküsimusega püüti välja selgitada, millised probleemid esinevad täiskasvanud intellektipuudega inimestel töölepingute mittemõistmise ja/või tööseadusandluse mittetundmise tõttu võrgustikuliikmete hinnangul. Võrgustikuliikmete hinnangul ei tunne

enamik uuritavaid tööseadusandlust ega mõista ka töölepinguid piisavalt, mis on kooskõlas uurimuse kolmes esimeses etapis leitud. Uuritavatel on töövõtjatena esinenud väga erinevaid probleeme nii tööseadusandluse mittetundmise kui ka töölepingute mittemõistmise tõttu. Lisaks on katseisikutel esinenud ka muid tööalaseid probleeme. Need on kooskõlas eelnevate uuringute tulemustega (nt Crawford, 2011; Intellectual disability, 2014; Kruuse & Otsa, 2014; Raudmees, 2008).

Tarbetekstid on sageli kirjutatud liiga keeruliselt. Tekstide keerukuse vähendamise vajalikkusele on tähelepanu pööranud nii Maksu- ja tolliamet, Eesti Vabariigi valitsus kui ka Eesti Vaimupuudega Inimeste Tugiliit (EVPIT). Käesoleva uuringu tulemusi ning töölepingute lihtsustamisel kasutatud võtteid (vt Lisa 11) saavad mõistetavuse parandamiseks kasutada intellektipuudega inimeste tulevased ja praegused tööandjad, erinevad ametiasutused (nt Töötukassa), tegevusjuhendajad ning teised intellektipuudega inimestele dokumentide koostajad. Kõikide tekstide lihtsustamine ei ole aga alati otstarbekas ega võimalik. Seetõttu tuleks lihtsustatud õppe lõpuklassides pöörata võimalikult palju tähelepanu erinevate tarbetekstide mõistmisoskuse arendamisele, võttes lugemistekstideks erinevaid tarbetekste (sh töölepinguid), millega me reaalses elus kokku puutume. Seega võivad käesoleva uuringu tulemused huvi pakkuda nii põhikooli lihtsustatud õppe õpetajatele, õppevara koostajatele kui ka kutseõppeasutustele, kus õpetatakse intellektipuudega õpilasi. Täiskasvanud intellektipuudega inimesi võiks töölepingute mõistmisel aidata võrgustikuliikmed. Parim viis selleks on kooslugemine, lisaselgitused ning abistavad/ suunavad küsimused.

Käesoleva uurimuse tulemusi ei saa kogu intellektipuudega inimeste populatsioonile üldistada väikesearvulise valimi tõttu. Seetõttu võiks edaspidistes uuringutes valimit suurendada. Uuringu valim koosnes toetavatel teenustel olevatest intellektipuudega inimestest. Edaspidistesse uuringutesse võiks kaasata lisaks intellektipuudega inimesi, kes on elanud iseseisvalt toetavate teenusteta ja /või kodus vanematega elavaid intellektipuudega täiskasvanuid. Kuna motivatsioon teksti mõista on seotud isikliku huviga teksti vastu ning uuritavad andsid hinnangu töölepingu tingimustele lähtuvalt töölepingul olevast ametinimetusest, siis võiks edasistes uuringutes lasta katseisikutel valida mitme erineva töölepingu vahel.

Tänuõnad

Soovin tänada kõiki uurimuses osalenud tegevusjuhendajaid, vanemaid ning uuritavaid, tänu kellele sai võimalikuks käesoleva uuringu läbiviimine.

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrektselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Ere Tuunas

16.05.2016

Kasutatud kirjandus

- Aun, M. (2010). *VI – VIII klassi õpikutes kasutatud sõnade tundmine*. Publitseerimata magistritöö. Tartu Ülikool. Külastatud aadressil http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/23093/Aun_Maret.pdf
- Australian Bureau of Statistics (2014). *Intellectual disability*. Retrieved from <http://www.abs.gov.au/ausstats/abs@.nsf/Latestproducts/4433.0.55.003Main%20Features12012?opendocument&tabname=Summary&prodno=4433.0.55.003&issue=2012&num=&view=>
- Bouck, E.C. (2014). The postschool outcomes of students with mild intellectual disability: does it get better with time? *Journal of Intellectual Disability Research*, 58(6), 534-548.
- Van den Bos, K.P., Nakken, H., Nicolay, P.G., & van Houten, E.J. (2007). Adults with mild intellectual disabilities: can their reading comprehension ability be improved? *Journal of Intellectual Disability Research*, 51, part II, 835-849.
- Crawford, C. (2011). *The employment of people with intellectual disabilities in Canada: A statistical profile*. Toronto: Institute for Research and Development on Inclusion and Society (IRIS).
- Eesti Töötukassa (2016). *Abi erivajadusega inimestele ja nende töölevõtmiseks*. Külastatud aadressil <https://www.tootukassa.ee/content/teenused/abi-erivajadusega-inimestele-ja-nende-toolevotmiseks>
- Ellenkamp, J.J., Brouwers, E.P., Embregts, P.J., Joosen, M.C., & van Weeghel, J. (2016). Work environment-related factors in obtaining and maintaining work in a competitive employment setting for employees with intellectual disabilities: a systematic review. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 26(1), 56-69.
- Hage, M. (2000). *Tekstiõpetus*. Tallinn: Koolibri.
- Hage, M. (2003). *Teksti- ja kõneõpetus. Gümnaasiumi eesti keele õpik*. Tallinn: Koolibri.
- Haukanõmm, M. (2013). Sõnavõtt riigikogu sotsiaalkomisjonis 22.01.2013 – puudega inimeste tööhõive kitsaskohad. Külastatud aadressil http://www.riigikogu.ee/v/failide_arhiiv/Riigikogu/Sotsiaalkomisjon/Puuetega_Inimeste_Koja_juhatuse_esimehe_Monika_Haukanomme_ettekanne.pdf
- Hausenberg, A-R., Kikerpill, T., Rõigas, M., & Türk, Ü. (2003). *Keeleoskuse mõõtmine*. Tallinn: TEA.
- Hennoste, H. (2013). *Tekstist tekstini. Lugemine ja kirjutamine*. Tallinn: Argo.
- Hennoste, M. (1996). *Tekstiõpetuse õpik*. Tallinn: Avita.

- Inclusion Europe (s.a.). *Informatsioon kõigi jaoks. Euroopa standardid informatsiooni lihtsalt loetavaks ja mõistetavaks muutmiseks*. Külastatud aadressil http://www.inclusion-europe.com/pathways2/images/Information_for_all-EE.pdf
- Inclusion Europe (s.a.). *Ära kirjuta meie jaoks ilma meieta. Vaimupuudega inimeste kaasamine lihtsalt loetavate ja mõistetavate tekstide kirjutamisesse*. Külastatud aadressil http://www.inclusion-europe.com/pathways2/images/EE_Method.pdf
- Johnson, S. (2012). *What causes mental retardation?* Retrieved from <http://www.healthline.com/symptom/mental-retardation>
- Kaneshiro, N. K. (2015). *Intellectual disability*. Retrieved from <https://www.nlm.nih.gov/medlineplus/ency/article/001523.htm>
- Karlep, K. (1998). *Psühholingvistika ja emakeeleõpetus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Karlep, K. (1999). *Emakeele abiõpe I*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Karlep, K. (2003). *Kõnearendus. Emakeele abiõpe II*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Karlep, K. (2012). Lihtsustatud õppekava rakendamise põhimõtted ja põhjused. *Eripedagoogika*, 38, lk 60–63.
- Karlsson, F. (2002). *Üldkeeleteadus*. Tallinn: AS Pakett.
- Kasik, R. (2007). *Sissejuhatus tekstiõpetusse*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kongi, A., Heinmets, H., Täht, H., Binsol, H., Padu, L., & Teesalu, L. (2012). *Haridusliku erivajaduse märkamisest ja sekkumisest. Juhendmaterjal kutseõppeasutustele*. Külastatud aadressil http://www.rak.edu.ee/public/documents/tugiteenused/HEV_markamisest_ja_sekkumisest.pdf
- Kruuse, K., Otsa, M. (2014). *Uuring vaimupuudega noorte osalemisest tööturul*. OÜ InCase. Külastatud aadressil <http://www.erinevusrikastab.ee/files/Tulemused.pdf>
- Kuuse, R. (2014). Töövõimereform on mõtteviisi muutus. *Sotsiaaltöö*, 5, lk 6–10.
- Kärtner, P. (2000). *Lugemisoskuse arendamine. Keeleõpetaja metoodikavihik*. Tallinn: TEA.
- Laherand, M-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Infotrükk.
- Lerikkanen, M-K. (2007). *Lugema õppimine ja õpetamine alus- ja algõpetuses*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Mahlburg, R. (2013). *Reading and Students with Intellectual Disabilities: Using the Readers Workshop Model to Provide Balanced Literacy Instruction*. Retrieved from <http://www.lynchburg.edu/wp-content/uploads/volume-8-2013/MahlburgR-Reading-Intellectual-Disabilities.pdf>
- Mercer, C. D. (1987). *Students with Learning Disabilities*. USA: Merrill Publishing Company.

- Mikk, J. (1980). *Teksti mõistmine*. Tallinn: Valgus.
- Mikk, J. (2003). Kuidas hinnata õppeteksti keerukust? *Õpetajate leht*, 27, 6-7.
- Mikk, J. (2008). Sentence length for revealing the cognitive load reversal effect in text comprehension. *Educational Studies*, 34(2), 119—127.
- Mikk, J. (s.a.). *Lihtsa keele reeglid*. Külastatud aadressil <http://kodu.ut.ee/~jaanm/keelereeglid.htm>
- Ojaperv, E. (2013). *Teabevoldiku mõistmine lihtsustatud õppetasele 8.-9. klassis*. Publitseerimata bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. Külastatud aadressil http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/31985/ojaperv_evelyn.pdf?sequence=1
- Plado, K. (2008). “Karid” ja abi nende ületamiseks ümberjutustuse kirjutamisel. *Eripedagoogika*, 30, 3–9.
- Plado, K. (2013). Teabetekstide funktsionaalsest lugemisest. *Eripedagoogika*, 41, 21–28.
- Purkart, R. (2012). *Lemmiklooma ostu/müügi kuulutuste mõistmine lihtsustatud õppe 9. klassis*. Publitseerimata bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. Külastatud aadressil http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/28149/Riina_Purkart.pdf?sequence=1
- Puuetega inimeste õiguste konventsioon ja fakultatiivprotokoll*. (2006). Külastatud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/204042012006>
- Põhikooli lihtsustatud riiklik õppekava, Lisa 1, Lihtsustatud õpe*. (2011) Külastatud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/120092011008>
- Raudmees, A. (2008). Vaimupuue. E. Aaviksoo (Toim), *Erivajadusega inimene – hinnatud töötaja!* (lk 22). OÜ Lege Artis.
- Reitmann, R. (2015, 7. sept). Palun inimkeelsemalt! *Postimees*, lk 13.
- Seppel, A. (s.a.). *Tekst*. Külastatud aadressil <https://valitsus.ee/et/eesmargid-tegevused/valitsusasutuste-veebiteksti-koostamise-juhised/tekst>
- Siperstein, G. N., Parker, R. C., & Drascher, M. (2013). National snapshot of adults with intellectual disabilities in the labor force. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 39, 157-165.
- Siperstein, G. N., Heyman, M., & Stokes, J. E. (2014). Pathways to employment: A national survey of adults with intellectual disabilities. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 41, 165-178.
- Sotsiaalkindlustusamet (s.a). *Erihoolekandeteenused*. Külastatud aadressil <http://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/erihoolekanne/> [07.03.2016]
- Süld, M. (2013). *Tasuta telefoniga kaasnevaid tingimusi kajastavate tekstide mõistmine lihtsustatud õppe 9. klassis*. Publitseerimata magisträtöö. Tartu Ülikool. Külastatud aadressil http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/31891/syld_marge.pdf?sequence=1

Tõnisson, U. (2007). *Puuetega inimeste töötamine meil ja mujal. Töökeskuste kaardistamine Eestis 2006.a.* Külastatud aadressil <http://www.epry.ee/assets/Uploads/PROJEKT-PI.pdf>

Töövõimetoetuse seadus. (2014). Külastatud aadressil

<http://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/af07a9ca-c54e-4f05-a82b-841339be10cf/>

Vaimupuudega inimeste õigused. Ligipääs haridusele ja tööhõivele (2005). Estonia: Kunst Publishers.

Vasar, V. (Toim). (1995). *Psüühika- ja käitumishäirete klassifikatsioon RHK-10.* Tartu Ülikool.

Veisson, M. (2008). *Lapsevanematele erivajadustega lastest.* Tartu: Atlex.

Õunapuu, L. (2014). *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes.* Külastatud aadressil

http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/36419/ounapuu_kvalitatiivne.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Lisad

Lisa 1

TL98 (originaalleping)

TÖÖLEPING nr. 98

Käesolev leping on sõlmitud Võru vallas.

Osapooled: MTÜ Hõbelõng (edaspidi **Tööandja**), keda esindab juhatuse liige Tanel Tamm ja Mari Mets (edaspidi **Töötaja**) IK 47502075361 sõlmisid käesoleva Töölepingu (edaspidi **Leping**) alljärgnevatel tingimustel:

1. Tähtaeg

1.1. Töötaja asub tööle 19.07.2014. Katseaeg on 4 kuud ning katseaja viimane kuupäev on 19.11.2014.

1.1. Käesolev leping sõlmitakse tähtajatult.

1.2. Pidevat tööstaaži ja puhkuse arvestust Tööandja juures arvutatakse alates 19.07.2014.

2. Töö sisu

2.1. Töötaja asub tööle puhastusteenindaja ametikohale.

2.2. Töötaja tööülesanded on fikseeritud ametijuhendis, mis on TL lahutamatu lisa.

2.3. Käesoleva Lepingu allakirjutamisega Töötaja tõendab, et ta on andnud õiget informatsiooni oma tööoskuste kohta, mis on Tööandja poolt nõutavad Lepingu punktis 2.1. nimetatud ametikohal töötamiseks.

3. Tööaeg

3.1. Töötaja asub tööle 0,5 koormusega (u 20 tundi nädalas).

3.2. Tööaeg on märgitud ametijuhendis (LISA 1).

4. Töötasu

4.1. Töötaja töötasu on 250,00 eurot kuus.

4.2. Palka makstakse üks kord kuus, igale palgaarvestusajale järgneva kuu 10. kuupäevaks ülekandega Töötaja pangakontole EE6422002210286051 Swedpank. Töötasust peetakse kinni üksikisiku tulumaks ja töötuskindlustusmaks ning kogumispensioni makse, kui Töötaja on liitunud kohustusliku kogumispensioni fondiga. Sotsiaalmaksu tasub tööandja.

4.3. Sõltuvalt Töötaja töötulemustest võib Tööandja maksta Töötajale nõutavast tulemuslikuma töö eest täiendavat tasu.

5. Töö tegemise koht

5.1. Tööülesannete täitmise kohaks on Meegomäe küla, Võru vald.

5.2. Vajadusel on Tööandjal õigus saata Töötaja lähetusse.

6. Puhkus

6.1. Töötaja iga-aastase põhipuhkuse kestvus on 35 kalendripäeva.

Lisapuhkused: vastavalt kehtivale seadusandlusele või asutuses kehtestatud korrale.

7. Materiaalne vastutus

7.1. Töötajaga võidakse sõlmida täieliku materiaalse vastutuse leping.

8. Konfidentsiaalsus

8.1. Töötaja on kohustatud tagama käesoleva Lepingu kehtivuse ajal talle teatavaks saanud kliente puudutava informatsiooni kaitse ning mitte levitama kolmandatele isikutele tööandja juures väljatöötatud kirjalikke töömaterjale tööandja nõusolekuta.

9. Poolte muud kohustused

9.1. **Töötaja** kohustub:

- töötama Tööandja juures käesolevas Lepingus sätestatud tingimustel, alluma Tööandja juhtimisele ja kontrollile, täitma Eesti Vabariigi õigusaktide ja Tööandja poolt ettevõttesiseste aktidega sätestatud tingimusi;
- hoiduma Tööandja juures tegudest, mis takistavad teistel töötajatel kohustuste täitmist või kahjustavad teiste töötajate või kolmandate isikute vara;
- töölepingu lõpetamisel sõltumata lõpetamise alusest hiljemalt töölepingujärgse viimase tööpäeva lõpuks tagastama kõik temale Tööandja poolt usaldatud dokumendid ja materiaalsed väärtused.
- seitsme päeva jooksul teatama tööandjale oma isikuandmete ja elukoha muutumisest.

9.2. **Tööandja** kohustub:

- kindlustama Töötajale töötingimused ja –vahendid, mis on Töötajale vajalikud tööülesannete täitmisel;
- maksuma Töötajale tema tehtud töö eest tasu vastavalt käesolevas Lepingus kehtestatud tingimustele;

9.3. Mõlemad pooled on kohustatud järgima Eesti Vabariigi TLS nõudeid.

10. Töölepingu muutmine ja lõpetamine.

10.1. Kõik muudatused käesolevasse Lepingusse vormistatakse kirjalikult ja jõustuvad mõlema poole allakirjutamisel.

10.2. Käesolev leping võidakse lõpetada Eesti Vabariigi töölepinguseaduses ettenähtud alustel ja tingimustel.

11. Muud tingimused

11.1. Käesolevas lepingus sätestamata küsimustes juhivad pooled Eesti Vabariigis kehtivatest õigusaktidest ning Tööandja poolt kehtestatud töökorra reeglitest, ametijuhendist ja teistest töökorda reguleerivatest dokumentidest.

11.2. Töölepingu ülesütlemisel on pooled kohustatud järgima Töölepingu seaduses sätestatud üldiseid etteteatamise tähtaegu

11.3. Käesolevast Lepingust tulenevad vaidlused püütakse lahendada pooltevaheliste läbirääkimiste teel. Kui läbirääkimistel kokkulepet ei saavutata, lahendatakse vaidlused Eesti Vabariigis sätestatud korras töövaidluskomisjonis või kohtus.

11.4. Käesolev leping on sõlmitud kahes eestikeelses võrdset õiguslikku jõudu omavas eksemplaris, millest kumbki pool saab endale ühe.

Poolte andmed:

Tööandja: MTÜ Hõbelõng

Asukoht: Võru vald, Meegomäe küla

Töötaja: Mari Mets

Isikukood: 48502075361

Telefon: 7828720

Elukoht: Jüri 7-2, Võru linn

Telefon: 590235443

Pensionisammas: ei ole

Poolte allkirjad:

Tööandja: .....

Töötaja: .....

TÖÖVÕTULEPING nr 21

Sihtasutus Muusikakoda (asukoht Liiva 23, Võru linn), keda esindab juhatuse liige Jaan Kask (edaspidi nimetatud **Tööandja**) ja Kalle Kuusk (ik 37307136512, elukoht Lille 8, Võru linn) (edaspidi nimetatud **Töövõtja**), keda edaspidi nimetatakse Pooled, sõlmisid käesoleva Lepingu (edaspidi nimetatud **Leping**) alljärgnevas:

Töövõtja kohustub teostama järgmisi töid:

1. SA Muusikakoda territooriumi korrashoid, prügikastide tühjendamine
2. Töövõtja kohustub teostama tööd alates 01.07.2014 kuni 30.07.2014
3. **Tasu maksmine**
  - 3.1. Tööandja kohustub töövõtjale tasuma tehtud töö eest 300 eurot (bruto), millest peetakse kinni tasu välja maksmisel tulumaks, töötuskindlustusmaks ja pensionikindlustusega liitumise korral pensionimakse. Sotsiaalmaksu arvestab ja maksab tööandja.
  - 3.2. Tasumisele kuuluvad summad kannab tööandja üle töövõtja arvelduskontole 10397960013 SEB Pank.
4. Töö teostamiseks on tööandja kohustatud töövõtjat varustama selle tegemiseks vajaliku info, kontaktide ja vahenditega.
5. Juhul, kui käesoleva lepingu täitmise käigus selgub tööde mahu muutmise vajadus, lepivad pooled kokku koos mahu muutmisega lepingu p3 nimetatud summa muutmise.
6. Juhul, kui tööde teostamisel on tööandjal pretensioone kokkulepitud tööde kvaliteedi kohta, määrab ta töövõtjale tähtaja puuduste kõrvaldamiseks.
7. Tööandjal on õigus lõpetada mõjuvatel põhjustel käesolev leping igal ajal, tasudes töövõtjale faktiliselt teostatud tööde eest.
8. Töövõtjal on õigus lõpetada käesolev leping ennetähtaegselt alljärgnevatel juhtudel:
  - 8.1. juhul, kui tööandja on kohustatud tasuma tööde eest etapiviisiliselt ning tööandja on viivitanud eelmise etapi eest tasumisega üle 20 (kahekümne) kalendripäeva;
  - 8.2. ühekuulise kirjaliku etteteatamise korral.
9. **Vaidluste lahendamine**
  - 9.1. Vaidlused lepingupoolte vahel lahendatakse eelkõige läbirääkimiste teel.
  - 9.2. Kokkuleppe mittesaavutamisel lahendatakse vaidlus Eesti Vabariigi seadusandlusega ettenähtud korras.
10. Kumbki pool ei tohi käesolevast lepingust tulenevaid õigusi ja kohustusi üle anda kolmandale isikule ilma teise poole kirjaliku nõusolekuta.
11. Kõik käesoleva lepingu muudatused jõustuvad pärast nende allakirjutamist mõlema poole poolt allakirjutamise momendist või poolte poolt kirjalikult määratud tähtjal.

Poolte andmed:

Tööandja: SA Muusikakoda
Asukoht: Liiva 23, Võru linn
Telefon: 54298503

Töövõtja: Kalle Kuusk
IK 37307136512
Elukoht: Lille 8, Võru linn

telefon: 56731453

Allkiri: .....

Allkiri: .....

TÖÖLEPING nr. 98

Leping on sõlmitud Võru linnas.

Lepingupoold: Kohvik Aleksander (edaspidi **Tööandja**), keda esindab juhatuse liige Kalev Kask ja Siim Susi (edaspidi **Töötaja**) IK 38303196513 sõlmisid selle töölepingu (edaspidi **Leping**) järgnevatel tingimustel:

1. Tähtaeg

- 1.1. Töötaja alustab tööd 01.03.2015. Leping sõlmitakse tähtajatult.
- 1.2. Katseaeg on 4 kuud. Kui töötaja ei saa katseajal tööga hakkama, siis Leping lõpetatakse enne katseaja möödumist. Katseaeg lõpeb 01.07.2015.
- 1.3. Pidevat tööstaaži ja puhkuse arvestust Tööandja juures arvutatakse alates 01.03.2015.

2. Töö sisu

- 2.1. Töötaja hakkab tööle köögi abitöölisena.
- 2.2. Töötaja tööülesanded on kirjas ametijuhendis. Ametijuhend kuulub lisana Lepingule juurde.
- 2.3. Töötaja on kirjeldanud õigesti oma töö-oskusi, mis on vajalikud köögi abitöölisena töötamiseks. Töötaja kinnitab lepingule alla kirjutades, et tal on nõutud oskused olemas.

3. Tööaeg

- 3.1. Töötaja hakkab töötama osalise koormusega (umbes 20 tundi nädalas).
- 3.2. Tööaeg on kirjas ametijuhendis (Lisa 1).

4. Töötasu

- 4.1. Töötaja palk on 250,00 eurot kuus. Palgast võetakse maha tulumaks ja töötuskindlustusmaks. Kui Töötaja on kohustusliku kogumispensioni fondiga liitunud, siis võetakse palgast maha ka kogumispensioni maks. Sotsiaalmaksu maksab Tööandja.
- 4.2. Palka makstakse üks kord kuus hiljemalt 10. kuupäeval Töötaja pangakontole EE22320021207063 Swedbank.
- 4.3. Väga hea töö eest võib Tööandja maksta Töötajale preemiat.

5. Töö tegemise koht

- 5.1. Töö tegemise kohaks on Männiku 47b, Võru linn.
- 5.2. Tööandja võib vajadusel saata Töötaja komanderingusse.

6. Puhkus

- 6.1. Töötajal on õigus puhata 35 kalendripäeva aastas.

7. Varaline vastutus

7.1. Tööandja võib Töötajaga sõlmida lepingu, kuhu pannakse kirja Töötaja varaline vastutus.

8. Konfidentsiaalsus

8.1. Töötaja peab kaitsma klientide kohta käivat informatsiooni. Töötaja ei tohi anda asutuse dokumente kellelegi teisele ilma Tööandja nõusolekuta.

9. Lepingupoolte muud kohustused

9.1. Töötaja peab:

- töötama Tööandja juures Lepingus kindlaks määratud tingimustel ning alluma Tööandja juhtimisele ja kontrollile;
- vältima tegusid, mis ei lase teistel töötajatel oma kohustusi täita või kahjustavad teiste inimeste vara;
- teatama Tööandjale seitsme päeva jooksul oma isikuandmete ja elukoha muutumisest;
- töölepingu lõpetamisel andma tagasi kõik talle Tööandja poolt usaldatud dokumendid ja vahendid hiljemalt viimase tööpäeva lõpuks.

9.2. Tööandja peab:

- kindlustama Töötajale töötamiseks vajalikud töötingimused ja – vahendid;
- maksuma Töötajale tehtud töö eest kokkulepitud palka.

9.3. Tööandja ja Töötaja peavad järgima Eesti Vabariigi töölepingu seaduse nõudeid.

10. Töölepingu muutmine ja lõpetamine

10.1. Kõik Lepingus muudatused peab vormistama kirjalikult. Muudatused hakkavad kehtima, kui Töötaja ja Tööandja neile alla kirjutavad.

10.2. Lepingus võib lõpetada Eesti Vabariigi töölepingu seaduses ettenähtud alustel ja tingimustel.

11. Muud tingimused

11.1. Lepingus sätestamata küsimustes järgivad lepingupooled töökorra reegleid, ametijuhendit ja teisi tööd korraldavaid dokumente.

11.2. Lepingus lõpetamisel järgivad lepingupooled Töölepingu seaduses kindlaks määratud etteteatamise tähtaegu.

11.3. Lepingupooled püüavad lahendada vaidlused läbirääkimiste teel. Kui nad läbirääkimistel kokkuleppele ei jõua, siis lahendatakse vaidlused töövaidlus-komisjonis või kohtus.

11.4. Leping sõlmitakse kahes võrdses eestikeelses eksemplaris. Nii Töötaja kui Tööandja saavad endale ühe eksemplari.

Lepingupoolte andmed:

Tööandja: Kohvik Aleksander
Esindaja: Kalev Kask
Asukoht: Männiku 47b, Võru linn
Telefon: 7862022

Töötaja: Siim Susi
Isikukood: 38303196513
Elukoht: Koreli 20-9, Võru linn
Telefon: 57632456
Pensionisammas: ei ole

Lepingupoolte allkirjad:
Tööandja: .....

Töötaja: .....

TÖÖVÕTULEPING nr 21

Lepingupooled: Korterühistu (KÜ) Pikk 27, keda esindab esimees Jüri Tamm (edaspidi **Tööandja**) ja Mikk Mander (edaspidi **Töötaja**) IK 47509086512 sõlmisid selle töölepingu (edaspidi **Leping**) järgnevatel tingimustel:

1. Töötaja töötab alates 01.06.2016 kuni 30.07.2016.
2. Töötaja töötab majahoidjana. Töötaja hoiab korras KÜ Pikk 27 majaümbruse, niidab muru ja tühjendab prügikastid.
3. **Töötasu**
  - 3.1. Tööandja maksab Töötajale tehtud töö eest 300 eurot kuus. Palgast arvutatakse maha tulumaks ja töötuskindlustusmaks. Kui Töötaja on pensionikindlustusega liitunud, siis arvutatakse maha ka kogumispensioni maks. Sotsiaalmaksu maksab Tööandja.
  - 3.2. Tööandja kannab töötasu Töötaja pangakontole EE10384957632763 SEB Pank.
4. Tööandja peab Töötajale andma töötamiseks vajaliku info, kontaktid ja vahendid.
5. Kui Töötaja töömaht suureneb või väheneb, lepivad Tööandja ja Töötaja kokku ka töötasu muutmise.
6. Kui Tööandjal on etteheiteid Töötaja poolt tehtud töö kohta, annab ta Töötajale aega puudused kõrvaldada.
7. Tööandja võib Lepingu mõjuvatel põhjustel igal ajal lõpetada. Sel juhul maksab ta Töötajale senini tegelikult tehtud töö eest.
8. Töötaja võib Lepingu lõpetada enne tähtaega kui:
  - 8.1. tööandja peab töö eest tasuma osade kaupa, kuid eelmise osa tasu on hilinenud üle 20 kalendripäeva;
  - 8.2. töötaja teatab lõpetamisest kirjalikult üks kuu ette.
9. **Vaidluste lahendamine**
  - 9.1. Lepingupooled lahendavad vaidlused läbirääkimiste teel.
  - 9.2. Kui Tööandja ja Töötaja kokkulepet ei saavuta, siis lahendatakse vaidlus Eesti Vabariigi seadustega ettenähtud korras.
10. Lepingupooled ei tohi oma kohustusi ega õigusi kellelegi teisele üle anda ilma teise poole kirjaliku nõusolekuta.
11. Kõik Lepingu muudatused peab vormistama kirjalikult. Muudatused hakkavad kehtima, kui Töötaja ja Tööandja neile alla kirjutavad või muul kirjalikult kokkulepitud ajal.

Lepingupoolte andmed:

Tööandja: KÜ Pikk 27
Esindaja: Jüri Tamm
Asukoht: Pikk 27, Võru linn
Telefon: 7824576

Töövõtja: Mikk Mander
IK 47509086512
Elukoht: Jüri 23-7, Võru linn
Telefon: 57678432

Lepingupoolte allkirjad:

Tööandja: .....

Töötaja: .....

TÖÖLEPING NR 98

1. Millal on Mari esimene tööpäev?

.....

2. Kellena Mari tööle hakkab?

.....

3. Kui kaua Mari tööleping kehtib?

.....

4. Kust saab Mari tööks vajalikud vahendid?

- a. Mari peab töövahendid ise ostma
- b. Maril ei ole töövahendeid vaja
- c. Mari saab töövahendid oma tööandjalt
- d. ....

5. Kust saab Mari infot oma tööülesannete kohta?

.....

6. Kui suur on Mari töötasu, mille ta ühes kuus kätte saab?

- a. 250 eurot
- b. 250 eurot, millest arvestakse maha maksud
- c. 250 eurot, millele arvestatakse juurde maksud
- d. ....

7. Kui tööandja soovib Mari töötasu suurendada, siis:

- a. piisab, kui Mari ja tema ülemus omavahel suuliselt kokku lepivad
- b. töölepingut ei tohi muuta
- c. Marile ei pea midagi ütleva, ta saab lihtsalt rohkem raha
- d. töötasu muutmise peab kirja panema ja allkirjastama
- e. ....

8. Kui kiiresti peab Mari teatama tööandjale oma uue koduse aadressi?

- a. Hiljemalt 30 päeva möödudes
- b. Seitsme päeva jooksul
- c. Mari ei pea isiklikke asju tööandjale teatama
- d. ....

9. Kui Mari tööleping lõpeb, siis millal peab ta tööandjale tagasi andma töövahendid?

- a. Töövahendid peab tagasi andma viimase tööpäeva lõpuks
- b. Töövahendeid ei pea tagastama
- c. Mari võib töövahendid tagasi anda siis, kui tal on võimalik
- d. ....

10. Kas Sina sooviksid Mariga samadel tingimustel töötada? Miks?

.....

.....

.....

TÖÖVÕTULEPING NR 21

1. Millal on Kalle esimene tööpäev?

.....

2. Mis tööd Kalle tegema hakkab?

.....

3. Kui kaua Kalle tööleping kehtib?

.....

4. Kust saab Kalle tööks vajalikud vahendid?

- a. Kalle peab töövahendid ise ostma
- b. Kalle saab töövahendid oma tööandjalt
- c. Kallel ei ole töövahendeid vaja
- d. ....

5. Kust saab Kalle infot oma tööülesannete kohta?

.....

6. Kui suur on Kalle töötasu, mille ta kätte saab?

- a. 300 eurot
- b. 300 eurot, millest arvestatakse maha maksud
- c. 300 euro, millele arvestatakse juurde maksud
- d. ....

7. Kui tööandja soovib Kalle töötasu suurendada, siis

- a. töölepingut ei tohi muuta
- b. piisab, kui Kalle ja tema ülemus omavahel suuliselt kokku lepivad
- c. tuleb töötasu muutus kirja panna ja allkirjastada
- d. Kallele ei pea midagi ütleva, ta saab lihtsalt rohkem raha
- e. ....

8. Kui ülemus ei ole rahul Kalle tehtud tööga, siis

- a. annab ta Kallele aega töö uuesti ja paremini teha
- b. ta ei pea Kallele palka maksma
- c. tohib ta Kalle vallandada
- d. ....

9. Kui tööandja lõpetab lepingu enne tähtaega, siis

- a. peab ta Kallele maksma kokkulepitud summa (300 eurot)
- b. ei pea ta Kallele midagi maksma
- c. peab ta maksma töö eest, mille Kalle on jõudnud ära teha
- d. ....

10. Kas Sina sooviksid Kallega samadel tingimustel töötada? Miks?

.....
.....
.....

TÖÖLEPING NR 98

1. Millal on Siimu esimene tööpäev?

.....

2. Kellena Siim tööle hakkab?

.....

3. Kui kaua Siimu tööleping kehtib?

.....

4. Kust saab Siim tööks vajalikud vahendid?

- a. Siimul ei ole töövahendeid vaja
- b. Siim saab töövahendid oma tööandjalt
- c. Siim peab töövahendid ise ostma
- d. ....

5. Kust saab Siim infot oma tööülesannete kohta?

.....

6. Kui suur on Siimu töötasu, mille ta ühes kuus kätte saab?

- a. 250 eurot
- b. 250 eurot, millele arvestatakse juurde maksud
- c. 250 eurot, millest arvestakse maha maksud
- d. ....

7. Kui tööandja soovib Siimu töötasu suurendada, siis:

- a. töölepingut ei tohi muuta
- b. piisab, kui Siim ja tema ülemus omavahel suuliselt kokku lepivad
- c. töötasu muutmise peab kirja panema ja allkirjastama
- d. Siimule ei pea midagi ütleva, ta saab lihtsalt rohkem raha
- e. ....

8. Kui kiiresti peab Siim teatama tööandjale oma uue koduse aadressi?

- a. Seitsme päeva jooksul
- b. Hiljemalt 30 päeva möödudes
- c. Siim ei pea isiklike asju tööandjale teatama
- d. ....

9. Kui Siimu tööleping lõpeb, siis millal peab ta tööandjale tagasi andma töövahendid?

- a. Töövahendeid ei pea tagastama
- b. Töövahendid peab tagasi andma viimase tööpäeva lõpuks
- c. Siim võib töövahendid tagasi anda siis, kui tal on võimalik
- d. ....

10. Kas Sina sooviksid Siimuga samadel tingimustel töötada? Miks?

.....
.....
.....

TÖÖVÕTULEPING NR 21

1. Millal on Miku esimene tööpäev?

.....

2. Mis tööd Mikk tegema hakkab?

.....

3. Kui kaua Miku tööleping kehtib?

.....

4. Kust saab Mikk tööks vajalikud vahendid?

a. Mikk saab töövahendid oma tööandjalt

b. Mikk peab töövahendid ise ostma

c. Mikul ei ole töövahendeid vaja

d. ....

5. Kust saab Mikk infot oma tööülesannete kohta?

.....

6. Kui suur on Miku töötasu, mille ta ühes kuus kätte saab?

a. 300 eurot

b. 300 eurot, millest arvestatakse maha maksud

c. 300 euro, millele arvestatakse juurde maksud

d. ....

7. Kui tööandja soovib Miku töötasu suurendada, siis

a. piisab, kui Mikk ja tema ülemus omavahel suuliselt kokku lepivad

b. töölepingut ei tohi muuta

c. töötasu muutmise peab kirja panema ja allkirjastama

d. Mikule ei pea midagi ütleva, ta saab lihtsalt rohkem raha

e. ....

8. Kui ülemus ei ole rahul Miku tehtud tööga, siis

a. ta ei pea Mikule palka maksma

b. annab ta Mikule aega töö uuesti ja paremini teha

c. tohib ta Miku vallandada

d. ....

9. Kui tööandja lõpetab lepingu enne tähtaega, siis

a. peab ta Mikule maksma kokkulepitud summa (300 eurot)

b. ei pea ta Mikule midagi maksma

c. peab ta maksma töö eest, mille Mikk on jõudnud ära teha

d. ....

10. Kas Sina sooviksid Mikuga samadel tingimustel töötada? Miks?

.....

.....

.....

KÜSITLUS TÖÖSEADUSANDLUSE TUNDMISE KOHTA

TAUSTAANDMED:

Sugu: MEES/ NAINE

Vanus: .....

Olen lõpetanud ..... koolis ..... klassi.

Töökogemus:

a. Kas oled kunagi töötanud? JAH/ EI. Kellena? .....

b. Praegune töökoht: .....

KÜSIMUSTIK

1. Töölepingu sõlmimisel eeldatakse, et ...
  - a. tähtaega ei määrata.
  - b. määratakse tähtaeg.
2. Tähtajalise töölepingu võib sõlmida ...
  - a. kuni üheks aastaks.
  - b. kuni kolmeks aastaks.
  - c. kuni viieks aastaks.
3. Tööandja ...
  - a. saab töölepingut muuta ka siis, kui töötaja ei ole nõus.
  - b. ei saa töölepingut muuta, kui töötaja ei ole nõus.
4. Palka võib töötajale maksta ...
  - a. teenustes (näiteks juukselõikus, massaaž või remont)
  - b. rahas
  - c. asjades (näiteks toit või riided)
5. Kui palgapäev satub puhkepäevale, siis loetakse palgapäevaks ...
  - a. puhkepäevale järgnev tööpäev.
  - b. puhkepäevale eelnev tööpäev.
  - c. palka peab alati maksuma kokkulepitud päeval.
6. Kui tööandjal ei ole töötajale tööd anda, siis ...
  - a. ei pea sellel ajal töötajale palka maksuma.
  - b. peab töötajale ikkagi maksuma keskmist töötasu.
  - c. makstakse töötajale poole väiksemat töötasu.
7. Riigipüha ajal töötamise eest peab töötajale maksuma ...
  - a. poole väiksemat töötasu.
  - b. keskmist töötasu.
  - c. kaks korda suuremat töötasu.
8. Miinimumpalk käesoleval aastal (2016.a) on ...
  - a. 390 eurot kuus.
  - b. 430 eurot kuus.
  - c. 540 eurot kuus.
9. Tööleping sõlmitakse kirjalikult kahes eksemplaris, ...
  - a. mis mõlemad jäävad tööandja kätte hoiule.
  - b. millest üks antakse Maksu- ja tolliametile, teine jääb tööandjale.
  - c. millest ühe saab endale töötaja, teise tööandja.
10. Töölepingu mõlemale eksemplarile peab allkirja andma...
  - a. ainult tööandja.
  - b. ainult töötaja.
  - c. nii tööandja kui töötaja.
11. Töövõimetuspensionäri iga-aastane põhipuhkus on ..... kalendripäeva, kui ei ole teisiti kokku lepitud.
12. Täistööajaks loetakse, kui töötaja töötab ..... tundi nädalas.
13. Täistööajaga töötajalt eeldatakse töötamist ..... tundi päevas.

Vali sõnale õige tähendus. Sobiva tähenduse puudumisel kirjuta sõna tähendus joonele:

<p style="text-align: center;">TÄHTAJATU</p> <p>a. ilma tähtedeta b. tähtis aeg c. ilma tähtajata d. ....</p>	<p style="text-align: center;">FAKTILINE</p> <p>a. tegelik b. taktitudeline c. asjalik d. ....</p>
<p style="text-align: center;">TÖÖSTAAŽ</p> <p>a. tööhoog b. töötamise aeg mingil alal c. tööstustoode d. ....</p>	<p style="text-align: center;">SÄTESTAMA</p> <p>a. sättima b. kaunistama c. kindlaks määrama d. ....</p>
<p style="text-align: center;">FIKSEERIMA</p> <p>a. kindlaks määrama b. salvestama c. kiirendama d. ....</p>	<p style="text-align: center;">JÕUSTUMA</p> <p>a. jõudu kasutama b. kehtima hakkama c. nõustuma d. ....</p>
<p style="text-align: center;">MATERIAALNE</p> <p>a. vaimne b. asjalik c. asjadega seotud d. ....</p>	<p style="text-align: center;">TÖÖANDJA</p> <p>a. inimene, kes teeb palgatööd b. inimene või asutus, kes annab töötajale tasulist tööd c. inimene või asutus, kes annab töötajale mistahes tööd d. ....</p>
<p style="text-align: center;">ALLUMA</p> <p>a. millegi all olema b. kuuletuma c. alla andma d. ....</p>	<p style="text-align: center;">TÖÖVÕTJA</p> <p>a. inimene, kes teeb kellegi eest tööd b. inimene, kes võtab töö teise käest ära c. inimene, kes teeb lepingu alusel tööd d. ....</p>

Täna küsitluses osalemise eest! Sinu vastustest on suur abi töölepingute mõistetavuse parandamisel.

Võrgustikuliikmetega tehtava intervjuu küsimused

1. Kas ja milliseid probleeme on töökohal olnud tulenevalt tööseadusandluse mittetundmisest?

Abistamine/ suunamine:

- a. kas olnud probleeme, kuna ta ei tea oma seadusest tulenevaid õigusi?
(nt töölepingu allkirjastamine, palgapäev, tähtajaline/tähtajatu leping, töölepingu muutmine, töötasu, pühadeaegne ja öötöö, puhkus, tööleping kahes eksemplaris, miinimumpalk)

2. Kas ja missuguseid probleeme on olnud tulenevalt töölepingu mittemõistmisest?

Abistamine/suunamine:

- a. Töö sisu
- b. Tööpäeva ja -nädala pikkus
- c. Netopalga suurus
- d. Info tööülesannete kohta
- e. Töövahendid, nende tagastamine tööandjale
- f. Töölepingu muutmine

3. Kas töö on olnud muid probleeme (nt töökaaslastega, tööandjaga, klientidega) tulenevalt X-i eripäradest?

Töölepingute lihtsustamine

Originaallepingute (Lisa 1 ja Lisa 2) lihtsustamisel lähtuti järgnevatest põhimõtetest:

- hoiduti sisutühjadest vormelitest (käesolev);
- pikad keerulised laused asendati tavapärase sõnajärgjega lühemate lausetega (Juhul, kui käesoleva lepingu täitmise käigus selgub tööde mahu muutmise vajadus, lepivad pooled kokku koos mahu muutmisega lepingu p3 nimetatud summa muutmise PRO Kui Töötaja töömaht suureneb või väheneb, lepivad Tööandja ja Töötaja kokku ka töötasu muutmise.);
- välditi sisutühje tegusõnu (...kohustub teostama järgmisi töid: ... pro töötaja hoiab korras...);
- seotud laused paigutati kõrvuti (4.1. Töötaja töötasu on 250,00 eurot kuus. 4.2. Palka makstakse üks kord kuus, igale palgaajaarvestusajale järgneva kuu 10. kuupäevaks ülekandega Töötaja pangakontole EE6422002210286051 Swedbank. Töötasust peetakse kinni üksikisiku tulumaks ja töötuskindlustusmaks ning kogumispensioni makse, kui Töötaja on liitunud kohustusliku kogumispensioni fondiga. Sotsiaalmaksu tasub tööandja. PRO Töötaja palk on 250,00 eurot kuus. Palgast võetakse maha tulumaks ja töötuskindlustusmaks. Kui Töötaja on kohustusliku kogumispensioni fondiga liitunud, siis võetakse palgast maha ka kogumispensioni makse. Sotsiaalmaksu maksab Tööandja.);
- nimisõnastiil (tegusõnaline nimisõna) asendati pöördeliste vormidega (prügikastide tühjendamine pro tühjendab prügikastid);
- võõrsõnad ja võõrad terminid asendati sagedasti kasutatavate sõnadega (faktiliselt pro tegelikult, on kohustatud pro peab, jõustuvad pro hakkavad kehtima, fikseeritud pro kirjeldatud, materiaalne pro varaline);
- “ähmased” väljendid asendati konkreetsetega (tasumisele kuuluvad summad pro töötasu);
- lepingu mõistmise seisukohast üleliigne info jäeti välja (Töötaja kohustub täitma Eesti Vabariigi õigusaktide...);
- umbisikuline tegumood asendati isikulisega (vaidlused lepingupoolte vahel lahendatakse ... pro lepingupooled lahendavad vaidlused ...; töötajaga võidakse sõlmida pro Tööandja võib Töötajaga sõlmida...);
- lisati täiendavat infot (Katseaeg on 4 kuud. Kui töötaja ei saa katseajal hakkama, siis...);
- kasutati Arial kirja;
- lühendid kirjutati pikalt välja (TLS pro Töölepingu seadus);
- abstraktsed sõnad asendati konkreetsetega (Pooled pro tööandja ja töötaja).

Lihtsustamise aluseks võeti Inclusion Europe'i (s.a.), Miku (1980), Kongi et al. (2012), Seppeli (s.a.), Reitmanni (2015) ja Karlepi (1999) nõuanded tekstide lihtsustamise kohta.

*Kuigi uuringu I etapis tunti terminit Töövõtja sajabrotsendiliselt, asendati see sõnaga Töötaja, sest terminite Tööandja ja Töövõtja ühes lauses kasutamine võib lugejas segadust tekitada.

Lisa 12

Tabel 2. *Uuritavate punktisummad küsimustiku kohta*

Uuritav	TL98	TVL21	Kokku	liTL98	liTVL21	Kokku
N43	4	11	15	14	18	32
N19	14	11	25	14	16	30
N25	10	9	19	8	12	20
M25	14	12	26	10	13	23
N37	13	11	24	15	16	31
N28	13	12	25	15	16	31
N49	14	12	26	13	16	29
M43	15	13	28	11	16	27
N29	15	13	28	14	10	24
M37	16	15	31	17	16	33
N42	4	2	6	6	6	12
M33	13	12	25	15	16	31
M29	12	9	21	14	13	27
M47	15	15	30	16	18	34
M32	9	6	15	15	14	29
Keskmiselt punkte küsimustiku kohta	12,07	10,87	11,47	13,13	14,4	13,77

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, ERE TUUNAS

(sünnikuupäev: 28.01.1980)

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

TÖÖLEPINGUTE MÕISTMINE INTELLEKTIPUUDEGA TÄISKASVANUTEL,

mille juhendaja on KAJA PLADO,

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
1. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 16.05.2016